

Értéknövelés a kulisszák mögött – a szervizprodukciók szerepe a hazai filmiparban

VASVÁRI TAMÁS – LONGAUER DÓRA*

A magyarországi filmiparban jelentős növekedés ment végbe az elmúlt évtizedben, aminek elsődleges motorjai azok a szervizprodukciók voltak, amelyek forgatását kiszervezik Magyarországra. A szervizipar elmúlt években tapasztalható jelentős felfutása az alacsonyabb gyártási költségekre, az ezekhez kapcsolódó állami támogatásokra és a jól képzett filmes szakemberállományra vezethető vissza. Az extenzív növekedést a szervizipar minőségi fejlődése is kísérte, amit az is jelez, hogy 2022-ben első alkalommal ismerték el Oscar-díjjal hazai szakember munkáját egy szervizprodukcióban nyújtott teljesítményért. Ez arra enged következtetni, hogy a külföldi és hazai stábtagok együttműködése révén a magyarországi szereplők fejlődhetnek, ami a hazai filmek minőségére is kedvezően hathat. Ez a tanulmány az IMDb (International Movie Database) adatain alapuló egyedi adatbázis felhasználásával vizsgálja a szervizprodukciók vertikális és horizontális iparági hatásait és a hazai szervizipar globális filmgyártásban betöltött szerepét. A kutatási eredmények szerint a forgatott szervizprodukciók minősége javult, azok egyre növekvő mértékben támaszkodnak hazai szakemberekre, és a vezető beosztásokban is nőtt a magyarok aránya. Annak ellenére, hogy a filmiparban is megfigyelhető a termelőszektorhoz

* Vasvári Tamás, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának tudományos munkatársa (Gazdaságtudományi Kiválósági Központ).

E-mail: vasvari.tamas@ktk.pte.hu ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9328-2198>

Longauer Dóra, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának adjunktusa (Kvantitatív Menedzsment Intézet).

E-mail: longauer.dora@ktk.pte.hu ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1481-311X>

„A TKP2021-NKTA-19 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.”

A kézirat első változata 2023. november 22-én érkezett a *Külgazdaság* szerkesztőségébe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2024.68.3-4.75>

hasznos dualitás, van érdemi kapcsolat a két szféra között, aminek következtében a szervizben szerzett tapasztalat lecsoroghat a magyar filmek gyártásába is. Ez hozzájárulhatott a magyar filmek minőségének fejlődéséhez. A kutatási eredmények megerősítik, hogy a hazai gazdaság akkor tud profitálni a külföldi szereplők jelenlétéből, ha vannak releváns hazai szereplők, versenytársak és szakképzett munkaerő, ami a tudástranszfer csatornája lehet.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: L23, L52, L82, Z11.

Kulcsszavak: film, filmipar, kiszervezés, spillover, upgrading.

Abstract

Upgrading behind the scenes – The role of foreign productions in the Hungarian film industry

TAMÁS VASVÁRI – DÓRA LONGAUER

Over the past decade, the Hungarian film industry has undergone remarkable expansion, primarily propelled by the surge in service productions, where filmmaking is outsourced to Hungary. The substantial growth can be attributed to lower production costs, complemented by state subsidies, and a cadre of well-trained film professionals. Notably, there is not only quantitative but also qualitative progress, evidenced by a milestone achievement in 2022: a Hungarian professional earned an Oscar for outstanding performance in an international production filmed in Hungary. This underscores how collaboration between foreign and domestic crews fosters developmental strides for Hungarian professionals, potentially influencing the overall quality of domestic films. This research delves into the vertical and horizontal impacts of international productions on the film industry, utilizing a pioneering database sourced from IMDb (International Movie Database). Our research unveils a noticeable improvement in the quality of foreign productions. Moreover, these productions are increasingly leveraging the expertise of domestic professionals, while the proportion of Hungarians in key roles has also risen. Despite the inherent duality within the film industry, akin to the manufacturing sector in Hungary, a meaningful interconnection persists between domestic and foreign productions. This interplay results in the transfer of experiential knowledge gained from international productions to Hungarian films. Our findings reiterate the pivotal role of relevant domestic actors, competitors, and skilled labour as conduits for knowledge transfer, affirming that the presence of foreign players can be beneficial to the host economy only when such domestic elements are in place.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: L23, L52, L82, Z11.

Keywords: film, film industry, outsourcing, spillover, upgrading.

Bevezetés

A magyarországi filmiparban jelentős növekedés ment végbe az elmúlt évtizedben: a gyártási volumen csaknem tízszeresére, a GDP-hez való hozzájárulás pedig mintegy négyszeresére nőtt 2012 és 2022 között. A bővülés motorjai elsősorban azok a külföldi produkciók, amelyek forgatását kiszervezik Magyarországra, így London után Budapest jelenleg a legnépszerűbb európai forgatási helyszín (Franklin, 2023). A magyarországi forgatást elsősorban költség szempontok indokolják, azonban az olcsóbb munkaerő és az adókedvezmények mellett olyan szektorspecifikus tényezők is döntőek lehetnek, mint a változatos forgatási helyszínek és a személyes kapcsolatok. Ezek a szervizprodukciók közvetlenül több ezer hazai filmes szakembernek adnak munkát, számos más iparágban lépnek fel megrendelőként (például szálláshelyek, vendéglátás), nem utolsósorban pedig hozzájárulnak az országimázs fejlesztéséhez is. 2022 tavasza azonban felhívta a figyelmet egy további szempontra: március 27-én ugyanis Sipos Zsuzsanna átvehette a legjobb díszletért járó Oscar-díjat a Dűne című filmben nyújtott teljesítményéért. Ezáltal első alkalommal ismerték el a filmszakma legrangosabb díjával hazai szakember olyan munkáját, amelyet Magyarországon, bérgyártásban forgatott filmben végzett. Ez arra enged következtetni, hogy a külföldi produkciók egyrészt nemzetközi láthatóságot adnak a gyártásban dolgozóknak, másrészt a külföldi munkatársakkal és piacvezető technológiákkal végzett munka során a hazai szakemberek maguk is fejlődhetnek. Ez hozzájárulhat ahhoz, hogy a szervizmunkák egyre jobban és komplexebb feladatok terén támaszkodjanak a hazai munkaerőre, illetve egyre több, nagyobb költségvetésű produkciót forgassanak Magyarországon; azaz nemcsak a hazai szakemberek, hanem a hazai szervizipar is előrébb lépjen a globális értékláncban. A bérgyártásban megszerzett tapasztalatok pedig a magyar filmek minőségére is pozitív hatást gyakorolhatnak, így abból végső soron a hazai filmszakma is profitálhat.

A jelen tanulmány ezért a szervizprodukciók vertikális és horizontális iparági hatásait vizsgálja. Áttekintjük, hogyan alakult a Magyarországon forgatott produkciók minősége, a stábok összetétele alapján megvizsgáljuk, hogyan változott a magyar szakemberek aránya az egyes produkciókban. A hazai produkciók és a bérgyártás közötti kapcsolat alapján pedig azt elemezzük, hogy a nemzetközi környezetben szerzett tudás és tapasztalat tovagyrűzik-e a magyar filmekbe. A kutatásban statisztikai eszköztárra és hálózatelemzési módszertanra támaszkodtunk. Ennek alapja az IMDb adatain alapuló egyedi adatbázis, amely a 2000 és 2022 között Magyarországon forgatott produkciókat tartalmazza.

Tanulmányunk több szempontból is hozzá tud járulni a szakirodalom eddigi eredményeihez. Bár korábban többen felvetették, hogy a kiszervezések hatásmechanizmusai a szolgáltatászektorban (Sass, 2011) vagy a filmiparban (Vang & Chaminade, 2007; Davis & Kaye, 2010; Szczeapanik, 2016) hasonlóak lehetnek a termelőszektorban megfigyeltekhez, tudomásunk szerint nem született olyan hazai vagy nemzetközi tanulmány, amely e területen empirikusan vizsgálná és számszerűsítene a fogadó gazdaságra gyakorolt hatásokat. Másrészt a filmipar különösen alkalmas a külföldi szereplők jelenlétéből adódó vertikális és horizontális hatások közvetlen vizsgálatára, ezáltal eredményeink a filmszakmán túl tágabb iparpolitikai kontextusban is értelmezhetők és hasznosíthatók.

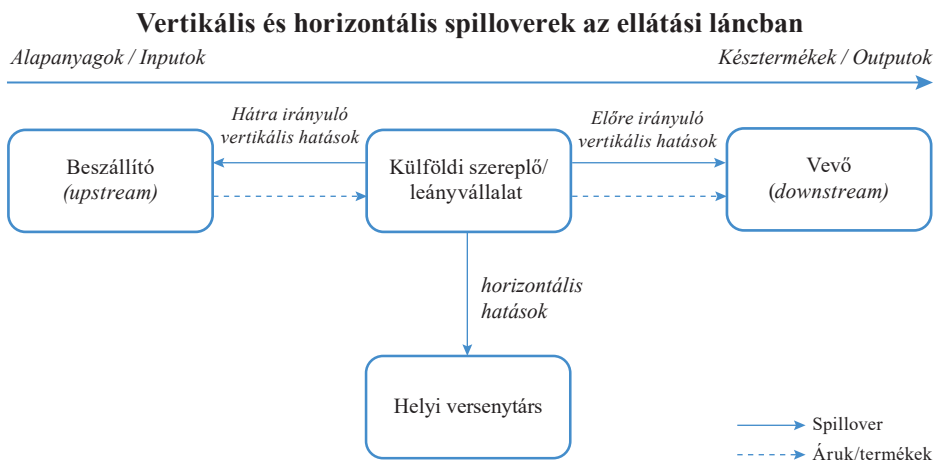
Tanulmányunk első részében bemutatjuk a szakirodalmi és intézményi hátteret. Mivel megközelítésünk alapját a külföldi tulajdonú vállalatok gazdasági hatásait leíró irodalom képezi, ezt a részt a kutatások eredményeinek rövid összefoglalásával kezdjük. Ezután kerül sor a filmipar rövid bemutatására, illetve a hazai szervizipar történetének ismertetésére. A második rész tartalmazza a kutatási kérdéseket, a harmadik pedig az adatbázis-építés lépéseit és az alkalmazott módszertant. A negyedik rész az eredményeket, az ötödik a diszkussziót tárgyalja, míg a hatodik rész összefoglalja a tanulmány eredményeit. A tanulmányt a hivatkozások és a mellékletek zárják. A tanulmány fő következtetése, hogy a Magyarországon forgatott szervizprodukciók minőségében fejlődés figyelhető meg, azok egyúttal egyre nagyobb mértékben támaszkodnak hazai szakemberekre; e szakemberek szervizben szerzett tapasztalata pedig hozzájárulhatott a magyar filmek minőségbeli előrelépéséhez is.

1. Szakirodalmi és intézményi áttekintés

1.1. A külföldi vállalatok gazdasági hatása a fogadó gazdaságra

A szakirodalom a külföldi szereplők, illetve a külföldi működő tőke (*Foreign Direct Investment – FDI*) fogadó gazdaságra gyakorolt hatásainak vertikális és horizontális típusát különbözteti meg. Az előbbiek az értékláncban a vevők és a viszonteladók (előre irányuló), illetve a beszállítók (hátra irányuló), míg az utóbbiak a versenytársak teljesítményére lehetnek pozitív vagy negatív hatással (*1. ábra*). E hatásoknak több dimenziója lehet: a más országokba való kiszervezés, illetve termelésáthelyezés egyaránt befolyásolhatja a piaci versenyt (például kiszorítási hatás), a tényezőpiacok folyamatait (például foglalkoztatás, bérek, készségek), valamint a tudás- és technológiatranszfert. Mindezek érvényesülhetnek mind az anyaország, mind a fogadó ország gazdaságában is (Sass, 2011).

1. ábra

Forrás: Lenaerts & Merlevede (2011).

Horizontális hatások akkor lépnek fel, ha a fogadó gazdaság szereplőinek másolás vagy az erősödő verseny révén javul a teljesítményük. Vertikális spilloverek értékesítés, illetve a helyi beszállítóktól való beszerzés útján terjedhetnek: a beszállítók pedig idővel egyre magasabb hozzáadott értéket állíthatnak elő az értékláncban, azaz feljebb léphetnek (*upgrading*), komplexebb feladatokat láthatnak el, fejlettebb technológiákat alkalmazhatnak, vagy bővíthetik tevékenységi körüket (Szalavetz, 2019). Mindkettő feltétele a külföldi és helyi szereplők közötti gazdasági kapcsolat, illetve a helyi gazdasági alapok, azaz a megfelelő abszorpciós képességgel rendelkező vállalatok megléte. Előbbi nagymértékben függ a külföldi tulajdon részesedésének mértékétől (100 százalékban külföldi vagy vegyes tulajdonú vállalat), a befektetés típusától (zöldmezős beruházás vagy felvásárlás), illetve a kiszervezés motivációjától (költségoptimalizálás vagy piacnyitás) is (Sass & Szanyi, 2004; Vince, 2010). Longauer et al. (2023) hozzáteszi: a hazai gazdaságra gyakorolt (hosszú távú) hatások számbavétele esetében legalább ilyen fontos, hogy a kiszervezett tevékenységek magas tanulási potenciállal vagy magas interdependenciával rendelkezzenek, ami további, magasabb hozzáadott értékű feladatok kiszervezését hozhatja magával. Az abszorpciós képességek alapja elsősorban a megfelelő üzemméret, a magasan képzett munkaerő, illetve az, hogy minél kisebb legyen a termelékenységi különbség (*productivity gap*) a külföldi és a hazai vállalatok között (Crespo & Fontoura, 2007; Sass, 2011; Gál, 2019; Vasvári et al., 2019). Kézenfekvő, hogy hosszú távú

együttműködés keretében több tudás juthat a helyi szereplőkhöz, mint egy egyszeri vevői, értékesítési vagy együttműködési kapcsolat során (Rugraff & Hansen, 2011). A kapcsolatok elmélyülése során azonban el is billenhetnek az erőviszonyok, ami a megrendelő vagy gyártó partnertől való függőséghez vezethet (Cox, 2001; Caniëls & Gerlderman, 2005; Lacoste & Johnsen, 2015).

Az empirikus kutatások széles köre foglalkozik a külföldi szereplők gazdasági hatásaival (Lipsey & Sjöholm, 2004; Lin et al., 2009; Alfaro & Chen, 2013; Bloom et al., 2013). Az eredmények alapján megállapítható, hogy a külföldi vállalatok jelenlétéből a szakirodalom jellemzően vertikális termelékenységi hatásokat tudott azonosítani (Javorcik, 2004; Hansen & Schaumburg-Müller, 2006), horizontális hatások kevésbé kimutathatóak. Ennek egyik oka az, hogy a multinacionális vállalatok nem érdekeltek a versenytársakkal való tudásmegosztásban (Rugraff & Hansen, 2011), és többnyire korlátozzák a tudás áramlását: például megtiltják a munkavállalóiknak, hogy versenytársaknál helyezkedjenek el, vagy nem vesznek részt vegyes tulajdonú vállalatok alapításában (Erdal & Göçer, 2015).

Hasonló tapasztalatokat tükröznek a hazai gazdasággal foglalkozó kutatások is. Néhány tanulmány ugyan megjegyzi, hogy horizontális spilloverek érvényesüléséhez elengedhetetlen a földrajzi közelség (Halpern & Muraközy, 2007; Bisztray et al., 2018), de a források többsége jellemzően csak vertikális tovaggyűrűző hatásokra talált bizonyítékot, azokat is elsősorban csak a beszállítók (Halpern & Muraközy, 2007), a nagyobb és termelékenyebb vállalatok (Békés et al., 2006), illetve a külföldi tulajdonú beszállító cégek felé (Bisztray, 2016). Nem véletlen, hogy a költségoptimalizáló külföldi tulajdonú vállalatok nem tudtak szervesen integrálódni a magyar gazdaságba, kevés a magyar tulajdonú beszállító, illetve hiányoznak azok a „nemzeti bajnokok” is, amelyeknél a termelékenységi hatások lecsapódhatnak (Lux, 2017; Gál, 2019). Ez végső soron duális gazdasági szerkezet kialakulásához vezetett: a külföldi és hazai szereplők gyakorlatilag egymás mellett és nem egymással együttműködve termelnek (Vasvári et al., 2019), kevés az olyan gazdasági kapcsolat, ahol a spilloverek megjelenhetnek. Hegedűs & Vasvári (2020) hasonló megállapításra jut egy külföldi tulajdonú vállalat beszállítói hálózatának elemzése kapcsán: a hazai beszállítók csak 28 százalékot tesznek ki, amelyeknek ráadásul csak harmada van magyar kézben. A szerzők rámutatnak, hogy utóbbiak az értékláncban sem tudtak érdemi előrelépést felmutatni, pedig a külföldi szállításokat számos esetben ki lehetne váltani hazai beszerzésekkel, ha egy-egy beszállító kiválasztásakor a szigorú anyavállalati kontroll nem részesítené előnyben az anyaországi vállalatokat.

A tanulmányok túlnyomó része a termelőszektorra fókuszál, csak kis számban találhatóak olyanok, amelyek a szolgáltatászektorban mérik a fogadó gazdaságra gyakorolt tovaggyűrűző hatásokat (Alfaro et al., 2003; Hamida, 2011; Doytch & Uctum, 2019). A magyar tapasztalatok kapcsán ki kell emelni Sass (2011) munkáját, amely az üzleti szolgáltatásokba (*business services*) beáramló FDI hatásait vizsgálta. A szerző arra a megállapításra jutott, hogy mivel az üzleti szolgáltatások szektora a külföldi működő tőke megjelenése előtt szinte nem is létezett, a hazai szereplőkre gyakorolt (kiszorítási) hatás alacsony volt. Jelentősebb hatás volt a munkaerőpiacon: egyrészt a külföldi szereplők megjelenése nagyban növelte a munkaerő-keresletet, annak összetételét és a béreket, különösen akkor, ha jelentős munkaerőhiány volt. Másrészt a képzett, tapasztalt munkaerő áramlása fontos csatornája a külföldi és helyi versenytársak közötti tudástranszfernek, a helyi szereplők fejlődésének.

1.2. A filmiparról általában

A filmgyártás olyan sajátos egyedi iparág, ahol egy-egy termék fejlesztésére és legyártására úgy költenek el dollármilliókat, hogy azok minőségére, nézői és kritikus fogadtatására nincs garancia (Berkes, 2018). A nagy költségvetések egyenes következménye, hogy az egyes projektek aránylag nagy felvevőpiac (potenciális nézőszám) mellett térülnek csak meg. A filmek és produkciók ugyanakkor egyaránt tekinthetők kulturális és kereskedelmi termékeknek. Az európai filmgyártás például jellemzően a művészi értékre helyezi a hangsúlyt, emiatt produkciói – a kisebb hazai piac miatt is – ritkán térülnek meg, így azok többsége legalább részben közvetlen állami támogatásból valósul meg.¹ Ezzel szemben például a nagyobb piaccal rendelkező amerikai filmgyártás többnyire a kereskedelmi értékre koncentrál, azok stúdiói finanszírozásból készülnek el. Ezért esetükben elsődleges a profitabilitás, ami mellett háttérbe szorulhat a kulturális/művészi tartalom (Messerlin & Parc, 2020). További sajátosság, hogy a filmes szakemberek többsége nem áll állandó foglalkoztatásban, a produkciók projektalapon szerveződnek (Davis & Kaye, 2010).

Az elmúlt évtizedekben – hasonlóan más iparágakhoz – a filmipar is jelentősen átalakult, a tartalmak fogyasztásának globalizálódása mellett ma már a gyártás is egyre inkább nemzetközi környezetben zajlik (Scott & Pope, 2007). A gyártás ki-szervezését, más országba helyezését a történetvezetés mellett elsősorban az alacsonyabb költségek (bérek, stúdió- és eszközbérlet) és a gazdasági ösztönzők (adóked-

¹ Az európai filmiparral részletesen foglalkozik Mitkus & Nedzinskaitè-Mitkè (2015) és Talavera (2017).

vezmények) indokolják, amihez azonban elengedhetetlen a megfelelő infrastruktúra (stúdiófelszereltség, eszközök) és a felkészült szakemberek rendelkezésre állása. Az anyaország szempontjából *menekülő (runaway)* produkciónak, a fogadó ország szempontjából *szervizprodukciónak* nevezik azokat a projekteket, amelyek forgatókönyve országon belül készül, de a forgatásra jellemzően egy másik országban kerül sor (Berkes, 2018; Lorenzen, 2008). A legnagyobb különbség a nemzeti és a koprodukciónak gyártásához képest,² hogy a gyártást szervező (szerviz)producer a kreatív fejlesztésben és/vagy a film utóéletében jellemzően nem vesz részt, a filmmel kapcsolatban nem keletkezik joga, illetve a film bevételéből sem részesül. Feladata kizárólag a készen kapott forgatókönyv alapján a gyártás lebonyolítása. A szervizprodukciók kedvező hatással lehetnek a fogadó gazdaság filmiparára, mert munkahelyeket teremtenek, növelhetik a potenciális koprodukciónak partnerek számát, és nem utolsósorban a bérnyújtásban szerzett tapasztalat révén a hazai filmek is szakszerűbb kivitelezésben készülhetnek el (Berkes, 2018). Mindezen felül a külföldi produkciók bevételeket generálhatnak más iparágak számára (például vendéglátás, szálláshelyek), a filmturizmus vagy az itt forgató színészek révén hozzájárulhatnak az országimázs fejlesztéséhez is. Ugyanakkor – összhangban Sass (2011) megállapításaival – a szervizprodukciók áremelkedést generálhatnak, így kiszoríthatják a hazai szereplőket a tényezőpiacokról (munkaerő, stúdiók, eszközök), ennek következtében pedig kevesebb hazai produkció készülhet.

A filmkészítésnek három fő szakasza van: fejlesztés és előkészítés (*pre-production*), gyártás/forgatás (*filming*) és utómunka (*post-production*). Az előkészítés fázisában történik a forgatókönyv fejlesztése és a szereplők kiválasztása (*casting*). A gyártás alatt történik maga a forgatás, és készül el a film nyersanyaga. Az utómunka keretében kerül sor a vágásra, a végleges zene- és hangkeverésre és a vizuális effektek elkészítésére. A rendező és a producer mindhárom fázisban részt vesz. A termelőszektorban megismert mosolygóról hasonlóan a filmiparban is a gyártási szakaszban alacsonyabb a hozzáadott érték, ezért a kiszervezés elsősorban e területre jellemző (Melléklet *MI. ábra*).

A külföldi produkcióknak a fogadó gazdaság filmiparára gyakorolt hatását több empirikus kutatás is érintette. Davis & Kaye (2010) a kanadai szervizprodukciók elemzése kapcsán arra a megállapításra jutott, hogy a szervizipar lényegesen különbözik a hazai filmgyártástól: amíg az előbbi elsősorban csak gyártási képességeket igényel, addig a kanadai filmekhez elengedhetetlenek az üzleti és a kreatív kompeten-

² A nemzeti produkció egy ország finanszírozásával, nemzetközi partnerek bevonása nélkül valószínűleg meg. Ezzel szemben a koprodukció több ország támogatásával jön létre.

ciák is. Hozzáteszik, hogy a szervizipar ugyan jelentős pénzügyi bevételeket generál a filmipar számára, azokból a hazai filmek nem tudnak profitálni. Vang & Chaminade (2007) szerint ennek okai egybevágóan a termelőszektorban tapasztaltakkal. Egyrészt a kiszervezések célja a költségoptimalizálás, és csak kisebb költségvetésű, B és C kategóriás filmek forgatását, a teljes értékláncból pedig csak az alacsonyabb hozzáadott értékű, kisebb szakértelmet igénylő gyártási folyamatokat viszik külföldre, az előkészítést és az utómunkát nem.³ Másrészt a hollywoodi döntéshozatal koncentrált, így hiába lehetne más országokban további tevékenységet is elvégezni, azokról a döntéshozóknak nincs tudomása. Harmadrészt a hazai és a szervizprodukciók költségvetése között akkora a különbség, hogy a szervizben megszerzett gyártási tudás nem tud érvényesülni a hazai produkciókban (a túl költséges eljárások elérhetetlenek a hazai produkciók számára). Szczepanik (2016) részletesen bemutatja a cseh szervizipar fejlődését és tapasztalatait. Szerinte a szervizipar és a helyi filmgyártás egymás mellett párhuzamosan működik, a kettő között jelentős a különbség a fizetések, a karrierutak és munkakultúra terén. Az is ritkán fordul elő, hogy a bérnyújtásban készülő produkciókban cseh szakemberek töltsenek be részlegvezetői pozíciót. Megfigyelhető ugyan tudástranszfer a két szektor között, ez viszont elsősorban munkaszervezési kompetenciákra korlátozódik (például munkamegosztás, ütemezés).

1.3. Külföldi produkciók Magyarországon

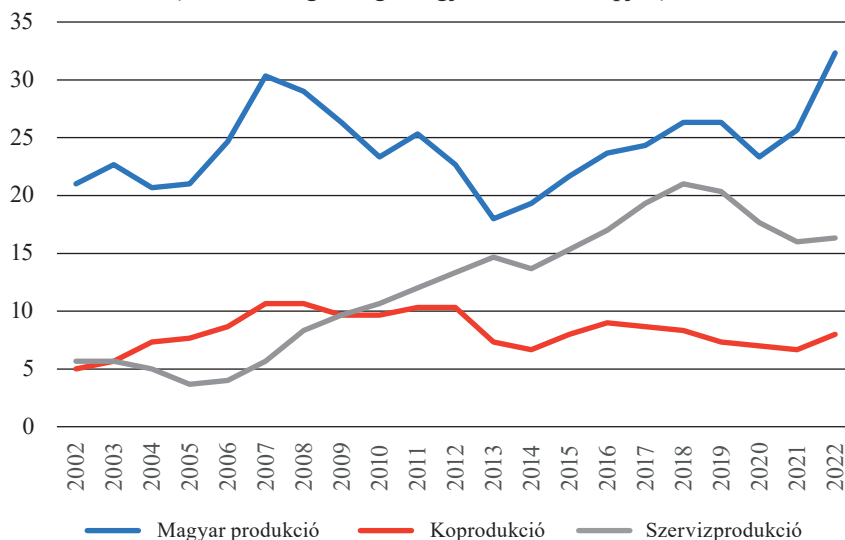
Filmek magyarországi bérnyújtása nem új keletű dolog: az 1960-as évek közepén létrejött Magyar Filmgyártó Vállalat (MAFILM) éves bevételeinek 60 százalékát a Magyar Televízió, illetve a külföldi partnerek számára végzett bérnyújtás adta (Berkes, 2018), amelynek jelentős szerepe volt a filmes szakemberek foglalkoztatásában és a kapacitások kihasználásában. Az 1980-as években erősödött a verseny a kelet-közép-európai országokkal, ami a hazai bérnyújtás pozícióvesztését, egyúttal Csehország, azon belül Prága felemelkedését okozta (Szczepanik, 2016). A lemaradás elsősorban a korszerű infrastruktúra hiányára, valamint az angolul beszélő és technikailag képzett munkaerő korlátozott rendelkezésre állására vezethető vissza. Ebben a rendszerváltás sem hozott változást, az 1990-es években zömmel alacsony költségvetésű, kisebb projektek érkeztek Magyarországra, míg számos kiemelt produkció elkerülte az országot.

³ Az utóbbi oka elsősorban az, hogy mivel az utómunka kevésbé helyhez kötött, viszont jellemzően több időt vesz igénybe, mint a forgatás, a rendezők igyekeznek az utómunka-folyamatokat lakhelyükhöz közel megszervezni (Berkes, 2018).

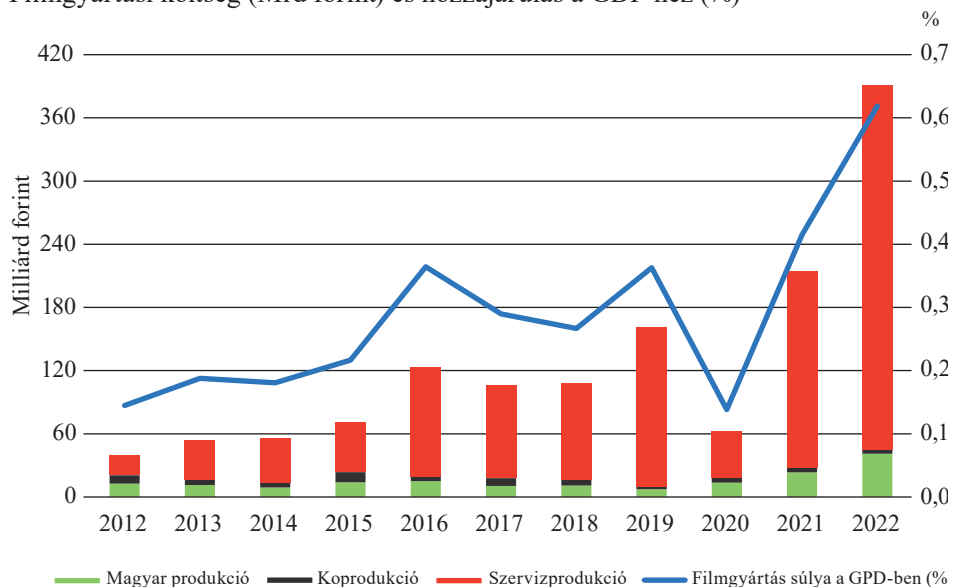
2. ábra

**A Magyarországon forgatott produkciók száma (fent)
és a filmgyártás szerkezete (lent)**

Produkciók száma (3 éves mozgóátlag, megjelenés éve alapján)

Filmgyártási költség (Mrd forint) és hozzájárulás a GDP-hez (%)

Forrás: Az IMDb, a Nemzeti Filmiroda és a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

A változást a 2004-ben elfogadott filmtörvény⁴ hozta meg, amely adókedvezményekkel ösztönözte mind az infrastrukturális beruházásokat,⁵ mind a filmforgatást. Az utóbbi keretében visszaigényelhetővé vált a magyarországi költségek 20 százaléka, ez az érték 2014-ben 25, 2018-ban pedig 30 százalékra emelkedett (Berkés, 2018; Tóth, 2019). A támogatások elbírálásának átfutási ideje viszonylag rövid, így a producer az elszámolás lezárását követő egy-két hónapon belül hozzájuthat a támogatáshoz. Mivel Európa több országában már működött hasonló állami támogatási rendszer, e lépések elengedhetetlenek voltak ahhoz, hogy a hazai filmipar újra felvehesse a versenyt a nemzetközi filmgyártásban.⁶ 2005-től – megfordítva az addig csökkenő trendet – folyamatosan növekedett a szervizprodukciók száma, az első jelentősebb visszaesést csak a koronavírus-járvány kitörése okozta (2. ábra).

A nemzetközi trendekhez hasonlóan Magyarország elsősorban forgatási helyszín, az előkészítési és utómunkák jellemzően nem itt folynak. A filmgyártási költségekben is egyre nagyobb súlya lett a Magyarországon forgó külföldi filmeknek. 2012-ben a szervizprodukciók gyártására fordított összeg nagyságrendileg megegyezett a nemzeti és koprodukciónak ráfordításaival (rendre 19 és 21 milliárd forint), 2022-ben azonban már a magyarországi filmgyártási kiadások 90 százaléka külföldi produkciók forgatásához kapcsolódott. Ennek keretében olyan nagy költségvetésű és kiemelt filmes projekteket hoztak Magyarországra, mint a Dűne (megjelenés 2021-ben, költségvetés 165 millió dollár), a Szárnyas fejvadász 2049 (2017, 150 millió dollár) és a Mentőexpedíció (2015, 108 millió dollár), amelyek forgatásán több A listás világsztár is megfordult (például Ryan Gosling vagy Harrison Ford). Nagyrészt a szervizprodukciók körében megfigyelhető bővülésnek köszönhetően az éves filmgyártási költség 2012 és 2022 között megtízszereződött, 2022-ben csaknem elérte a 400 milliárd forintot, amivel párhuzamosan a GDP-hez való hozzájárulás is megnégyszereződött, 2022-ben 0,6 százalékot tett ki (2. ábra). A külföldi produkcióknak köszönhetően a magyar filmszakma egyes területei (látványtechnika, berendezés, kaszkadőrök) is világszínvonalú tudásra tehettek szert (Berkés, 2018). A felfutásban ugyanakkor az állami támogatások mellett nagy szerepe volt annak is, hogy 2011 januárjától külön kormánybiztos felelt a nemzeti filmipar megújításáért. Ezt a posztot

⁴ 2004. évi II. törvény a mozgóképről.

⁵ A 100 millió forintot meghaladó beruházások régiótól függően 35–50 százalék közvetett támogatásra jogosultak.

⁶ A külföldi állami támogatási programok áttekintését lásd Kaiser & Licke (2007), Tannenwald (2010), Teti et al. (2014) Mitkus & Nedzinskaitë-Mitkë (2015), Murschetz et al. (2018), Yoong Hon & Lim Sheau Yen (2019), Messerlin (2019) munkáiban.

Andrew G. Vajna hollywoodi producer töltötte be 2011 és 2019 között (1008/2011. (I. 17.) Korm. határozat).

Mára a bővülés elérte határait mind az infrastruktúra, mind a foglalkoztatás szempontjából: a hazai stúdiókban legalább egy évre előre kell időpontot foglalni (Brückner, 2021). A munkaerőhiány a mozgóképes szakmákban is évek óta jelen van (Antal, 2018; Berkes, 2018). Mindkét területen jelentős a külföldi produkciók kiszorítási hatása: egy szervizprodukció jellemzően a hazai többszörösét fizeti a szakembereknek és a stúdióknak egy-egy forgatási napért⁷, ami hazai produkciók visszaszorulásához vezethet. Ráadásul a szakemberek bizonyos produkciókra (amerikai vagy európai szerviz, magyar filmek) való szakosodása csökkenti a tudásáramlást a szektorok között, hasonlóan a Csehországban tapasztaltakhoz (Berkes, 2018). Nem véletlen, hogy jelentős erőfeszítéseket fordítanak mindkét terület fejlesztésére: jelenleg is számos stúdióépítési projekt van folyamatban (például Astra Filmiland Mogyoródon, a Nemzeti Filmintézet [NFI] és a Visual Europe Group stúdiófejlesztései Fóton), míg a Nemzeti Filmintézet mind a pályakezdőknek, mind a tapasztaltabb szakembereknek is kínál képzési programokat.

2. Kutatási kérdések

A szakirodalom széles körben vizsgálta a külföldi vállalatok jelenlétéből fakadó gazdasági hatásokat, amiből levonható az a következtetés, hogy körülírhatóak ugyan azok a feltételek, amelyek szükségesek a tovaggyűrűző hatások jobb érvényesüléséhez, ezek azonban Magyarországon jellemzően nem, vagy csak bizonyos beszállítói kör kapcsán figyelhetőek meg. Ennek egyik fő oka az, hogy a költségoptimalizálási céllal ideérkező külföldi vállalatok elszigetelten, magas import- és exportaránnyal működnek, valamint hiányoznak a megfelelő abszorpciós képességgel (üzemmérettel és technológiai színvonallal) bíró iparági beszállítók és versenytársak.

A szolgáltatószektorral, azon belül is a filmiparral csekély számú kutatás foglalkozott, azonban ők is felvetik, hogy a külföldi szereplők jelenlétéből fakadó spilloverek megjelenhetnek a szolgáltatószektorban (Sass, 2011), ezen belül a filmgyártásban is (Vang & Chaminade, 2007; Szczezanik, 2016). Annak ellenére, hogy a filmgyártásban minden esetben egyedi termék jön létre, ezért az inkább hasonlítható a manufaktúrális iparhoz, mint a tömegtermeléshez, a hatásmechanizmusok hasonlóak. Adott egy külföldi gazdasági szereplő, amely jellemzően költségsökkentési

⁷ Berkes (2018) alapján egy magyar sminkes napidíja (akkoriban) egy amerikai szervizprodukcióban 70 ezer forint is lehetett, szemben egy magyar film forgatásán fizetett 25-30 ezer forinttal.

célből kiszervezi/áttelepíti máshová az alacsonyabb hozzáadott értékű, munkaerő-intenzív gyártási folyamatait. E tevékenységekért verseny folyik az egyes nemzetgazdaságok között, az állam pedig vissza nem térítendő támogatással ösztönözheti a tevékenységek betelepítését. Ennek az iparpolitikának az elsődleges célja a munkahelyteremtés vagy -megtartás. A külföldi szereplők (produkciók) tevékenységükben külföldi és hazai beszállítókra (produkciós cégekre) támaszkodhatnak. A termelőszektorban a vertikális tovaggyűrűző hatások feltétele a megfelelő üzemméret és technológiai színvonal. Ezzel szemben a filmiparban a produkciós cégek jó referenciái, valamint a filmes szakemberek felkészültsége, nyelv- és szaktudása képezi az abszorpciós feltételeket. Magyarországon a termelőszektorban kevésbé jellemző a horizontális (versenytársi) hatások megléte, mivel nincsenek meghatározó helyi szereplők, és a vállalatok a tudásmegosztásban is ellenérdekeltek. Ezzel szemben a filmiparban minden feltétel adott a tovaggyűrűző hatások érvényesüléséhez: a képzett szakembergárda és iparági múlt jó bázisa lehet a külföldi filmek gyártásának, míg a nemzeti és a koprodukciók mind gyártási, mind tartalomfogyasztási szempontból tekinthetők a szervizprodukciók versenytársainak. Ebből kifolyólag a hazai szakemberek nemcsak önmaguk profitálhatnak szervizmunkákban szerzett tapasztalatokból, hanem a projektalapú foglalkoztatás és a földrajzi közelség révén a munkaerő-áramlás megteremtheti az intenzív tudástranszfert a szegmensek között (*M2 ábra*).

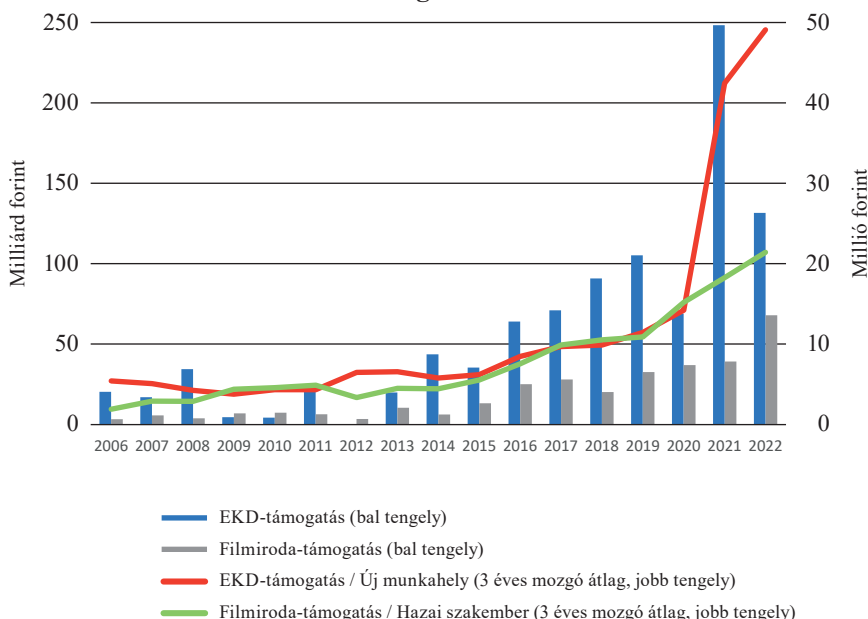
A fentiek alapján e tanulmány célja, hogy a multinacionális vállalatokhoz hasonlóan vizsgálja a szervizprodukciók szerepét a hazai filmiparban. Véleményünk szerint kutatásunk több szempontból is hozzá tud járulni a szakirodalom eddigi eredményeihez. A szolgáltatószerkezet, illetve a filmipar vonatkozásában nem készült még olyan hazai vagy nemzetközi empirikus tanulmány, amely mérni tudta volna a külföldi szereplők jelenlétéből fakadó vertikális és horizontális gazdasági hatásokat. Ez tágabb iparpolitikai tanulságok levonására is lehetőséget nyújt, amihez az is hozzájárul, hogy a közvetett állami támogatások révén a filmipar az iparpolitika szerves része. A filmes produkciók munkahelyteremtési és megtartási szempontból nagyságrendileg ugyanakkora támogatást élveznek, mint azok a (többségében termelő) vállalatok, amelyek egyedi kormánydöntés (EKD)⁸ keretében pályáznak, és részesülnek vissza nem térítendő támogatásban. A 3. ábrán jól látható, hogy 2004

⁸ A vállalkozások közvetlenül a kormánynál pályázhatnak vissza nem térítendő, utófinanszírozott készpénztámogatásra. A döntésben elsősorban a beruházás által teremtett új munkahelyek számát, illetve a régió elmaradottságát veszik figyelembe (Vasvári et al., 2019). A 2004 és 2022 között megítélt 1,031 milliárd forint támogatás 95 százaléka iparvállalatokhoz került, csak a fennmaradó mintegy 52 milliárd forint áramlott a szolgáltatószerkezetbe (pénzügy, informatikai vagy üzleti szolgáltatások).

és 2020 között – annak ellenére, hogy a filmiparba harmadannyi támogatás érkezett – az egy munkahelyre jutó EKD- és filmgyártási támogatás összege szinte teljesen megegyezik, amiben változást csak a koronavírus-járvány hozott.⁹

3. ábra

Egyedi kormánydöntésen alapuló támogatások és közvetett filmgyártási támogatások¹⁰

Forrás: Az IMDb, a Külvgazdasági és Külügyminisztérium és a Nemzeti Filmiroda alapján saját szerkesztés.

⁹ A koronavírus-járvány hatására a kormányzati iparpolitika prioritásai között 2021-től még inkább felértékelődött az álláshelyek és a vállalatok versenyképességének megörzése. Ennek nyomán a filmgyártási támogatásokat lényegesen meghaladó mértékben nőtt a szétszotott támogatási összeg mind abszolút értékben, mind pedig egy főre vetítve. Ilyen támogatási forma volt például a közép- és nagyvállalatok számára indított versenyképesség-növelő támogatási program (HIPA, 2021).

¹⁰ Az egy főre jutó támogatások számításakor az EKD-támogatások esetében az adott évi összes támogatás összegét vetítettük a támogatások kapcsán vállalt összes új munkahelyre. A filmgyártási támogatások esetében a Nemzeti Filmiroda által kezelt, közvetett állami támogatások összegét viszonyítottuk az adatbázisunkban szereplő, adott évben megjelent, Magyarországon forgatott produkciók stáblistáján szereplő összes hazai szakemberre (2022-ben ez mintegy 2800 fő volt). Az iparági szereplők beszámolója alapján ugyanakkor az egy adott produkción dolgozó szakemberek tényleges száma ennek nagyságrendileg a kétszerese is lehet, ami csökkentheti az egy főre jutó támogatási összeget.

A továbbiakban három területre koncentrálunk. Először a Magyarországon forgatott produkciók minőségét elemezzük, amivel arra keressük a választ, hogy a hazai szervizipar előre tudott-e lépni a globális filmgyártási hierarchiában. Ezután megvizsgáljuk, hogy a szervizprodukciók milyen mértékben támaszkodnak hazai szakemberekre, azaz mekkora a hazai hozzáadott érték, és megfigyelhető-e fejlődés ezen a téren. Végül arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen mértékű a tudás áramlása a filmiparban, illetve milyen mértékben hasznosul a hazai filmgyártásban a szervizprodukciókban szerzett tapasztalat. Az áttekintett időszak a 2000 és 2022 közötti periódus, de a filmipar megújítására vonatkozó iparpolitika hatálybalépésével összhangban, több esetben leszűkítjük vizsgálatainkat 2011 és 2022 közötti időszakra.

3. Adatok és módszertan

3.1. Adatok

A fenti kutatási kérdések megválaszolásához az adatokat az IMDb filmes adatbázisból nyertük. Az IMDb-adatbázis ugyan nem tartalmazza minden produkció és szakember adatait, azonban ez a legteljesebb körű szabadon hozzáférhető filmes adatforrás, amelyről ráadásul strukturáltan, egy alkalmazásprogramozási felületen (API) keresztül lehet adatokat lekérdezni.¹¹ Mivel a szakemberek számára sok esetben az IMDb-adatlapjuk szolgál referenciaként, a filmipari munkavállalók igyekeznek naprakész információkat megosztani magukról ezen a platformon.

Az adatgyűjtés első lépéseként leszűrtünk azokra a 2000 és 2022 között megjelent produkciókra (mozi- és tévéfilmek, illetve sorozatok), amelyek forgatási helyszínei között szerepelt Magyarország vagy Budapest. Ezt a listát kiegészítettük azokkal a magyar produkciókkal, ahol a forgatás helyszíne nem volt kitöltve. A kutatás szempontjából nem releváns tételek (például színházi felvételek, show-műsorok) kiszűrése után 1033 produkció képezte a kutatás alapját. Ezek közül később csak a húsz vagy annál több szakembert foglalkoztató produkciókat vettük figyelembe. Kis számosságuk miatt (18 darab) elhagytuk az ázsiai országokhoz (például India, Hongkong) köthető produkciókat. Minden listában szereplő rekordhoz legyűjtöttük

¹¹ Az API az Application Programming Interface rövidítése, magyarul alkalmazásprogramozási felületet jelent. Egy programhoz kapcsolódó API programozás-módszertani felkészültség és a program belső működésének ismerete nélkül is lehetővé teszi a rendszer szolgáltatásainak használatát a felhasználók számára.

a leíró adatokat: megjelenés éve,¹² forgatási helyszínek, közreműködő országok, felhasználói értékelések, közreműködő produkciós cégek és szakemberek. Vizsgálatunk egyik kulcseleme a produkciók gyártási típus szerinti megkülönböztetése, amihez elsősorban a produkció származási országait (*country of origin*) vettük alapul (1. táblázat). Hazainak tekintettük a produkciókat, ha származási országgént csak Magyarország szerepelt, koprodukciónak, ha Magyarország mellett más ország is részt vett az elkészítésben. Amerikai szervizprodukciónak azokat tekintettük, amelyek esetében a származási országok között szerepelt az USA. A fennmaradó rekordok alkotják az európai szervizprodukciókat.¹³ Ezután az egyes címek besorolását egyesével ellenőriztük, és szükség esetén módosítottuk.

1. táblázat

A 20 fős vagy annál nagyobb stábbal forgatott produkciók száma Magyarországon

	Mozifilm	Tévéfilm	Sorozat	Összesen
Magyar	264	65	68	397
Koprodukció	160	10	4	174
Európai szerviz	77	9	37	123
Amerikai szerviz	75	3	28	106
Összesen	576	87	137	800

Forrás: IMDb-adatok alapján saját számítás és szerkesztés.

A szakemberek listája alapján hoztuk létre a magyarországi produkciókon dolgozó stábtagnak adatbázisát, amelybe a duplikációk kiszűrését követően 71 738 filmes közreműködő került. Az adatbázisban a stábtípus (*crew type*) és munkakör (*job*) segítségével meghatároztuk, hogy a szakemberek milyen tevékenységet látnak el.¹⁴ Ennek nyomán a szűken vett gyártási feladatokon túl a (termék)fejlesztésre és az

¹² Általános szabályként a megjelenés évét (sorozatoknál az első évad megjelenését) használjuk az elemzésben, mivel az IMDb forgatási időszakra vonatkozó adatai többnyire hiányosak. Annak ellenére, hogy a forgatás sokszor több hónappal, akár évekkel a megjelenés előtt történik, a megjelenés éve a legjobb rendelkezésre álló adat a filmek forgatási sorrendiségének és időpontjának becslésére.

¹³ Mivel a kanadai (nemzeti) filmgyártás inkább az európai filmgyártáshoz áll közelebb (Houpt, 2015), a kanadai produkciókat az európai szerviznél tüntettük fel.

¹⁴ A besoroláshoz az NFI interaktív böngészőjét vettük alapul (<https://filmesgyakornok.hu/hu/filmszakmai-bongeszo/interaktiv>). A besorolás részleteit az M1. ábra és M1. táblázat tartalmazza.

utómunkára is ki tudjuk terjeszteni az elemzéseket. Ezen felül a magyar nyelv adottságai miatt alkalmunk nyílt arra is, hogy a vezeté- és keresztnévek alapján megkülönböztessük a stábtagekat nemzetiség szerint (magyar vagy külföldi).¹⁵ Ez lehetővé teszi, hogy produkciónként értékeljük a magyar szakemberek szerepét és a hazai hozzáadott értéket. Az így elkészített film- és szakemberlisták alapján a 137 994 db produkció-szakember kapcsolatból álló adatbázis képezte elemzéseink inputját.

3.2. Módszertan

A kutatás során egyszerűbb statisztikai eszközök és trendelemzés mellett a magyarországi filmiparban jellemző kapcsolatok vizsgálatához a hálózatmodellezés módszertanára is támaszkodtunk. Jelen tanulmányban elsősorban a produkciók hálózatát (röviden filmhálózat) térképeztük fel, amelyben a csomópontok a vizsgált időszakban Magyarországon forgatott produkciókat jelölik, míg a csomópontok közötti linkek a közös hazai szakember meglétére utalnak. Ha tehát egy vagy több közös hazai szakember közreműködött ugyanannak a két produkciónak a gyártásában egy adott időszakban, akkor a két csomópont között létezik kapcsolat, amely ráadásul irányított és súlyozott. Irányított kapcsolatokról van szó, mert a szakemberek a korábbi produkcióknál szerzett tapasztalataikat a későbbi forgatások során tudják kamatoztatni, vagyis egyértelmű a tudás terjedésének az iránya. Súlyozott kapcsolatokat veszünk figyelembe, mert az adatbázisunk alapján pontosan mérni tudjuk, hogy bármely tetszőleges két produkcióban hány közös hazai szakember vett részt. Legyen $F = \{1, \dots, F\}$ (a vizsgált produkciók halmaza, méghozzá a megjelenési év szerint növekvő sorrendbe rendezve. Ekkor formálisan a következőképpen definiálhatjuk a filmhálózatot:

$$FN = (s_{ij})_{i,j \in F},$$

ahol egy adott időszakot vizsgálva bármely $i \leq j$ -re:

$$s_{ij} = \begin{cases} c_{ij} & \text{ha van közös közreműködő hazai szakember } i \text{ és } j \text{ produkciókban} \\ 0, & \text{ha nincs közös közreműködő hazai szakember } i \text{ és } j \text{ produkciókban} \end{cases}$$

ahol c_{ij} azon hazai szakemberek száma, akik i és j produkciókban egyaránt közreműködtek egy adott időszakban. A csomópontok és kapcsolatok diagram formában történő megjelenítése már önmagában sok mindent elárul a hálózati rendszer tulaj-

¹⁵ A rekordokat egyesével, manuálisan soroltuk be. Ott, ahol a nevek alapján nem volt egyértelműen eldönthető, a kategorizáláshoz az IMDb és az IMDbPro adatbázisban szereplő további filmeket, illetve munkakapcsolatokat is figyelembe vettünk. Ha ennek alapján sem volt eldönthető a nemzetiség, akkor az érintett stábtagekat külföldinek tekintettük.

donságairól, ugyanakkor a hálózatelemzési módszertan lehetővé teszi a különböző hálózatok mérését és összehasonlítását (Barabási, 2016). A lehetséges mérőszámok közül a tanulmányban a csomópontok kapcsolatainak számát megadó fokszámokat vizsgáltuk. Irányított hálózatban megkülönböztethető a *kimenő fokszám* (ki-fokszám) és a *bemenő fokszám* (be-fokszám). Az előbbi a csomópontból induló, az utóbbi a csomópontba érkező élek számának felel meg. A csomópontok fokszámai segítségével kiszámolható az *átlagos fokszám*, amely a hálózatban levő csomópontok egyedi fokszámainak átlaga, és amelyeket irányított hálózatokban értelmezhetünk külön-külön ki-, illetve be-fokszámokként is.

A kutatás előzetes eredményeit bemutattuk hazai iparági szereplőknek (a Nemzeti Filmintézet, illetve a szervizben aktív produkciós cégek munkatársainak), akik értékes észrevételekkel és kiegészítésekkel segítették a tanulmány véglegesítését.

4. Eredmények

4.1. A Magyarországon forgatott produkciók minősége

Először azt vizsgáljuk meg, hogyan változott a Magyarországon forgatott produkciók minősége, illetve miképpen módosult a magyar szervizipar helye a globális hierarchiában. Ehhez elsősorban az egyes produkciók IMDb-felhasználók általi, 1-től 10-ig terjedő skálán adott átlagos értékelését (*IMDb rating*) vettük figyelembe.¹⁶ Ennek használata előtt elvégeztünk néhány korrekciót.¹⁷ Egyrészt műfajok szerint megvizsgáltuk az értékelések eloszlását, ennek alapján kiszűrtük a kiugró rekordokat (*M3. ábra*). Másrészt mi is szembesültünk azzal a problémával, hogy a sorozatok rendszerint kedvezőbb értékelést kapnak, mint a mozifilmek.¹⁸ Ennek oka egyrészt, hogy a felhasználók szélesebb köre az IMDb-t elsősorban mozifilmek megvitatására és értékelésére használja. Másrészt, mivel a sorozatok nézését bármi-

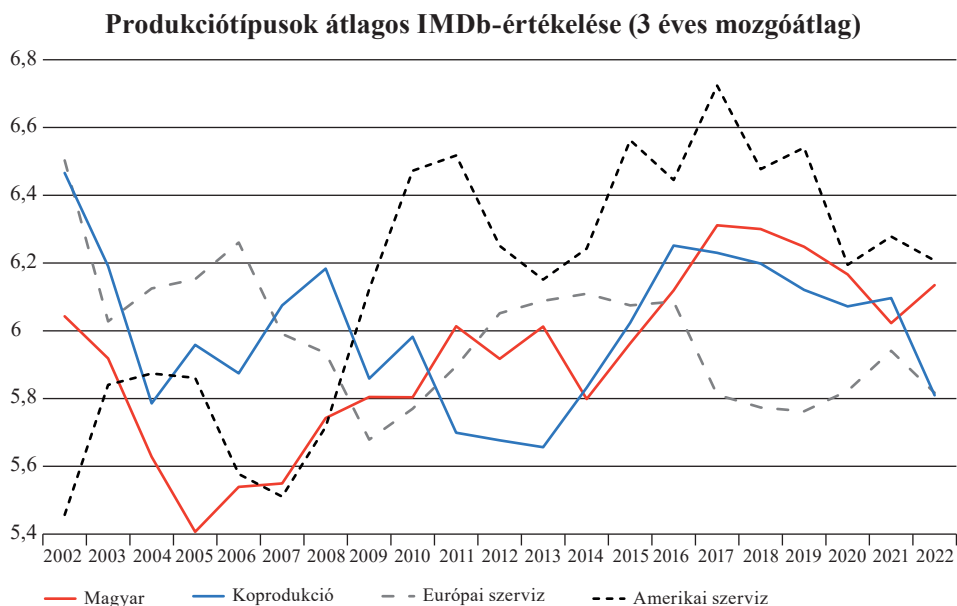
¹⁶ A produkciók minőségére vonatkozóan több más proxyt is megvizsgáltunk: költségvetés, jegybevételek és további értékelések (például Metacritic), ezek az adatok azonban az adatbázisunkban elérhető produkcióknak csak egy töredékére voltak elérhetők: Metacritic-értékelés csak a produkciók 13,3 százalékához, költségvetés pedig csak 32,6 százalékához állt rendelkezésre, míg az IMDb-értékelés elérhető a rekordok 95,6 százalékához.

¹⁷ Az IMDb az egyes értékelésekből súlyozott átlagot számol, a kalkuláció pontos algoritmusát azonban – a pontszámok manipulálásának megelőzése végett – nem teszi köze (<https://help.imdb.com/article/imdb/track-movies-tv/weighted-average-ratings/GWT2DSBYVT2F25SK>).

¹⁸ Például a 8-as értékelés a sorozatok esetében arra elegendő, hogy a felső 25 százalékba kerüljön a produkció, míg a mozifilmeknél ez az érték már a top 5 százalékot jelenti (<https://www.r-bloggers.com/2021/01/imdb-datasets-3-centuries-of-movie-rankings-visualized/>).

kor abba lehet hagyni, jellemzően csak azok követik őket végig, akiknek tetszett, így nagy valószínűséggel ők is fogják azokat értékelni. Harmadrészt elképzelhető az is, hogy a mozifilmek iránti elvárások magasabbak. Ezért az adatbázisunkban a medián értékek különbségei alapján korrigáltuk a sorozatok értékelését.

4. ábra

Forrás: IMDb-adatok alapján saját számítás és szerkesztés.

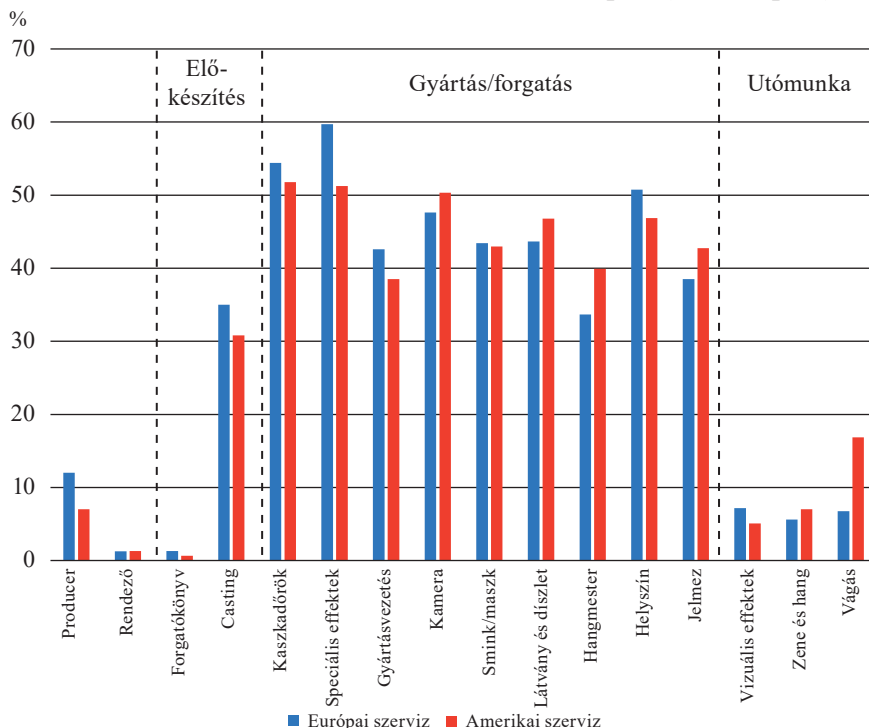
Az IMDb-értékelések arra utalnak, hogy 2004 után javult a Magyarországon forgatott filmek minősége (4. ábra). Az amerikai szervizprodukciók két hullámban, a 2006 és 2010, illetve a 2012 és 2016 közötti időszakban mutattak kiugró fejlődést. A koronavírus-járvány kitörése után viszont észrevehető volt a produkciók minőségének visszaesése. Az európai szerviz 2012-től, a magyar produkciók pedig lényegében már 2004-től folyamatosan fejlődtek. A koprodukciók minősége átlagosan 5,8 és 6,2 pont között stagnált. A magyarországi szervizipart összevetettük a legközelebbi versenytárs, a cseh filmipar adataival is (M4. ábra). Az amerikai szervizprodukciók darabszáma és minősége alapján is megállapítható, hogy a magyar filmipar a 2010-es évek elejére ledolgozta a csehvel szembeni hátrányát. A minőség alapján az európai szerviz esetében a két szektor teljesítménye kiegyenlítetté vált, míg számosságukat tekintve a különbség évi 1-2 produkcióra csökkent.

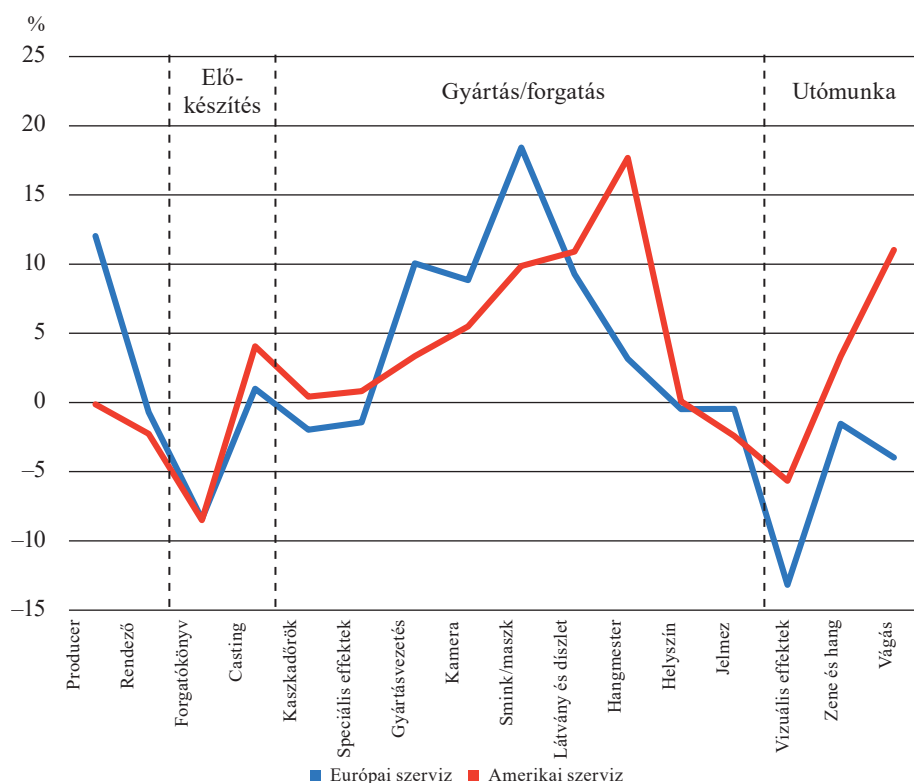
4.2. A hazai hozzáadott érték a szervizprodukciókban

Ebben a részben arra a kérdésre keressük a választ, hogy a szervizprodukciók milyen mértékben támaszkodnak hazai szakemberekre. Ehhez alkotásonként és tevékenységenként megvizsgáltuk a hazai szakemberek arányát, illetve annak változását. Az 5. ábra szemlélteti, hogy mind a hazai szakemberek aránya, mind pedig részesedésük növekedése fordított mosolygörbét rajzol, azaz a magyar stábtagek elsősorban a gyártási kategóriákban tudnak érvényesülni a szervizprodukciókban, az esetek többségében a gyártási részlegek felét már ők alkotják. A hazai hozzáadott érték változása is itt figyelhető meg leginkább: a smink/maszk, a látvány és díszlet, valamint a hangmesteri területeken a hazai részarány 10-15 százalékponttal nőtt.

5. ábra

A hazai stábtagek aránya 2011 és 2022 között (fent, százalék) és annak változása a 2000 és 2010 közötti időszakhoz képest (százalékpont)

Forrás: IMDb-adatok alapján saját számítás és szerkesztés.

Berkes (2018) megállapításaival összhangban, a kaszkadőrök és speciális effektek területén volt a legmagasabb a hazai részvétel, ugyanakkor (éppen ebből kifolyólag) itt volt a legkisebb mértékű előrelépés az elmúlt évtizedben. Az előkészítési és utómunka területen stagnált vagy csökkent az arány, ami alól csak a casting (szereposztás) és a vágás a kivétel. Az iparági szereplők beszámolóí alapján előbbi elsősorban a statiszták vagy a legfeljebb egysoros színészek szerepeltetésének növekedése okozhatta,¹⁹ az utóbbi esetben pedig döntően csak elővágás (*assembly editing*) történik itthon.

A hazai hozzáadott érték alakulását hároméves periódusokban is ábrázoltuk (M5. ábra). Ennek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a növekedés nem

¹⁹ Ezt alátámasztja, hogy számításaink szerint átlagosan csak két fővel volt több magyar színész a szervizprodukciók stábjában 2011 és 2022 között, mint az azt megelőző évtizedben. Az iparági szereplők beszámolóí alapján ennek elsősorban nyelvi akadályai vannak, mivel a szerepek többségénél hátrány a magyar akcentus.

egyenletesen ment végbe a vizsgált időszakban: mind az amerikai, mind az európai szerviz növekedésének mértéke már az évtized első felében elérte a tetőpontját, majd kisebb visszaesés után a koronavírus-járvány idején kapott újabb lendületet.²⁰ Az extenzív (számszerű) bővülés mellett megvizsgáltuk, hogy történt-e (intenzív) fejlődés az IMDb-adatbázisban azonosítható hat vezetői szerepkörben. Az *M2. táblázat* mutatja be, hogyan változott ebben a vonatkozásban a hazai arány. Összességében a teljes szervizben megfigyelhető a magyar szakemberek térnyerése (különösen a művészeti igazgatói munkakörben), 2011 és 2022 között pedig már a vezetői munkák 14,4 százalékát hazai szakemberek kapták meg.

4.3. A szervizprodukciók és a magyar filmek közötti tudásáramlás

A fentiekben bemutattuk, hogy az elmúlt időszakban jobb minőségű külföldi produkciókat forgattak Magyarországon, amelyek elkészítésében mind nagyobb mértékben támaszkodtak a hazai munkaerőre. A 4.1. fejezetből kitűnik, hogy az IMDb-értékelések alapján a magyar produkciók minősége is fejlődött. Ebben a részben arra a kérdésre keressük a választ, hogy van-e kapcsolat a két jelenség között, azaz a szervizben szerzett tapasztalatok megjelennek-e a magyar filmekben. Ennek keretében először azt vizsgáljuk, hogy mekkora az átjárhatóság a szervizmunkák, valamint a hazai és a koprodukciók között. A *6. ábra* azon hazai szakemberek arányát tartalmazza, akik 2011 és 2022 között legalább két produkcióban közreműködtek, és azt szemlélteti, hogy az egyes stábtagnak bármely egymást követő két munkája milyen produkciótípusba tartozott. Ha például egy stábtagnak egy magyar forgatás után egy amerikai szervizprodukcióban vett részt, akkor ez az átmenet az A4-es cellába került. A főátló magasabb értékei azt jelentik, hogy jelentős a ragaszkodás egy-egy produkciótípushoz, míg az ezen kívüli értékek az átjárhatóságot mutatják, ami utalhat a hazai kollégák szakmai elmozdulására (előrelépésére) a koprodukciók (A2) és szervizprodukciók (A3:A4) felé, ellenkező esetben pedig a szervizprodukciók után a magyar (C1:D1) és koprodukciók forgatását (C2:D2), ami magával vonhatja a szervizben szerzett tapasztalatok hasznosítását.

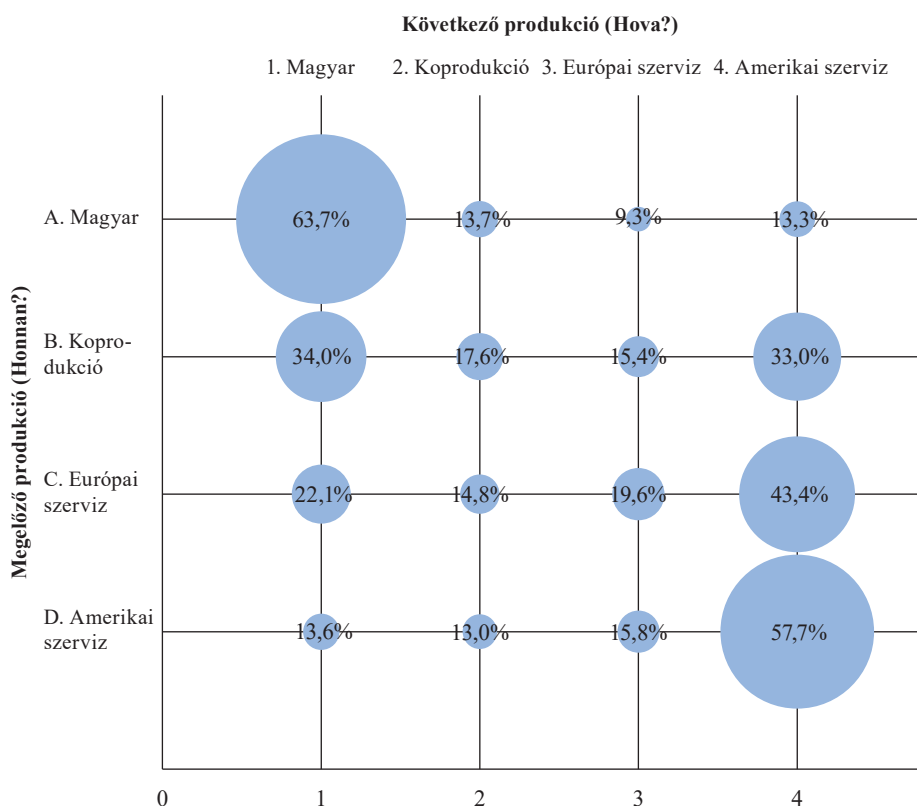
A magyar produkciókon dolgozó szakemberek 63,7 százalékának a következő megbízatása is e körből érkezett. Ezzel párhuzamosan a szervizprodukciókon belül

²⁰ Az utóbbit elősegítette, hogy a hazai filmipar törekedett arra: a járvány alatt – szigorú protokollok mellett – tudja fogadni a külföldi, adott esetben az EU-n kívüli országokból érkező stábokat (Barracough, 2020). Ezt megerősíti, hogy a közvetett filmgyártási támogatások a pandémia alatt sem estek vissza (3. ábra).

is hasonló mértékű a zártság, az itt foglalkoztatottak csaknem 70 százaléka a szervizben dolgozott tovább (C3:D4). E *dualitás* több dologra vezethető vissza. Egyrészt a magyar és a koprodukciók inkább hagynak teret a kreatív alkotásnak, míg a szervizben, különösen az amerikai szervizben készülő filmek esetében akár tízszer nagyobb is lehet a stáb. A hierarchikus, kötött szervezeti struktúra lényegesen kisebb mozgásteret ad, a kreativitás lehetősége itt sokkal kisebb, ezért itt a „film készítése leginkább a gyári munkához hasonlít” (Berkés, 2018:24). Ez a különbség pedig meghatározza, hogy ki melyik produkciótípusban érzi magát komfortosan.

6. ábra

A hazai szakemberek áramlása az egyes produkciótípusok között (2011–2022)

Megjegyzés: Soronkénti megoszlások (%), azaz egy produkciótípus felől hova áramlanak a szakemberek.

Forrás: IMDb-adatok alapján saját számítás és szerkesztés.

Az amerikai szervizprodukciók felé való elmozdulást a nyelvtudással kapcsolatos hiányosságok mellett jelentősen megnehezítheti, hogy a külföldi producer legtöbbször amerikai vagy nagyobb európai szervizben szerzett referenciát vár el. Emiatt elsősorban az európai szervizből kerülhetnek a szakemberek az amerikai szerviz közelébe. Az amerikai szerviztől való visszaáramlás korlátja a nagyobb bérek mellett az, hogy ezeket a produkciókat nagyobb mértékű kiszámíthatóság jellemzi (például hosszabb a forgatási időszak, biztosabb az anyagi háttér). Ráadásul a jól lehatárolt feladatok és elaprózódott feladatkörök miatt itt a felelősség is kisebb. Egy produkciós cég számára ugyanazon szakemberek újbóli alkalmazása ráadásul egyszerűbb is: nem kell begyűjteni a referenciákat/önéletrajzokat, ismert továbbá, hogy az adott stábtagnak mikor szabadul fel az előző forgatásáról. Ez alapján megvizsgáltuk, hogy a produkciós cégek megbízási gyakorlata hogyan befolyásolja az átjárhatóságot. A hét legnagyobb magyar produkciós céget fő profiljuk szerint kategorizáltuk, és megvizsgáltuk, hogy egy új projektben milyen mértékben támaszkodnak olyan stábtagokra, akik előző munkájuk során is az ő forgatásukon dolgoztak. A fennmaradó alkotásokhoz kapcsolható produkciós cégeket együtt kezeltük, ezt tekintettük annak a bázisnak, ahonnan a produkciós cégek további szakembereket meríthetnek. Az eredményeket az *M3. táblázat* tartalmazza. Eszerint az újbóli megbízási elsősorban az amerikai szervizzel foglalkozó cégekre jellemző, a stábtagnak mintegy kétharmada saját korábbi munkákból került ki. Az amerikai szerviztől közelítve a magyar produkció felé a tapadás mértéke egyre csökken, így a produkciós cégek növekvő mértékben támaszkodnak szélesebb szakemberbázisra.

Mindezek ellenére a magyar filmipar korántsem mondható zártnak: a *6. ábra* ugyanis igazolja azt, hogy az egyes típusokhoz való ragaszkodás mellett némi átjárhatóság is megfigyelhető, ami elősegítheti a szakemberek tanulását (a szerviz felé való elmozdulást) és a tudásáramlást (hazai produkciók felé való visszatérést). Ezért a szakemberek produkciótípusok közötti mozgását, annak irányát megvizsgáltuk a filmhálózatok segítségével is. A *7. ábrán* látható hálózatok csomópontjait a produkciók típusa szerint csoportosítottuk. A könnyebb átláthatóság végett csak a magyar filmek és a többi produkciótípus (amerikai szerviz, európai szerviz, koprodukció) közötti kapcsolatokat ábrázoltuk. A produkciók közötti kapcsolatok meghatározásánál hároméves időablakokat vettünk alapul, vagyis akkor kötöttünk össze két produkciót, ha három évnél nem telt el több idő a legalább egy közös szakembert foglalkoztató munkák között. Ezzel próbáltuk meg figyelembe venni az iparágban a tapasztalat potenciális elévülését, amely a technológiai fejlődés és a szükséges szak-

tudás gyors változásából adódhat.²¹ A filmhálózat csomópontjai közötti súlyozott kapcsolatok a közös szakemberek meglétére utalnak, az irányított kapcsolatok pedig lehetővé teszik, hogy mindkét irányban megvizsgáljuk a szakemberek áramlását. A filmhálózatokban a csomópontok közötti kapcsolatok azt mutatják be, hogy miként alakult a hazai szakemberek áramlása, vagyis hány esetben fordult elő magyar produkcióból más munkák felé történő áramlás (ki-fokszámok összege), azaz előrelépés, illetve hány esetben történt más produkcióból magyar felé történő áramlás (be-fokszámok összege), azaz potenciális tudástranszfer.

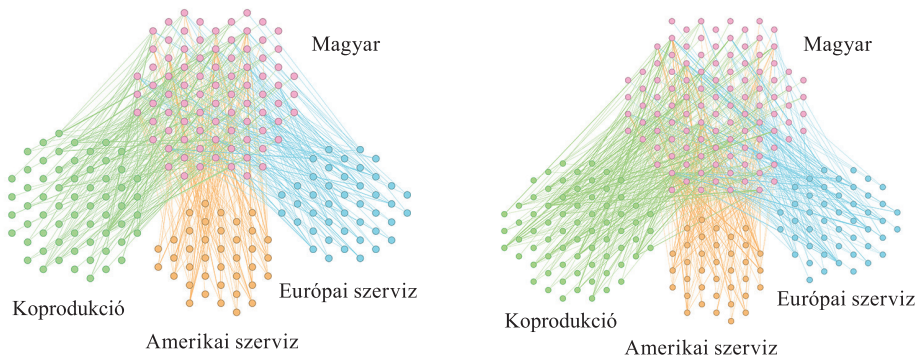
A 7. ábra bal oldala a hazai szakemberek magyar filmek felől más produkciótípusok felé történő áramlását mutatja be, a jobb oldalon pedig a hazai szakemberek mozgását láthatjuk a magyar filmek irányába. Az eddigi eredményeinkkel összhangban a tudás terjedésének elsősorban a gyártási fázisban van tere, itt láthatóak a legsűrűbben kapcsolódó komponensek. Összehasonlítva a 7. ábra két oldalán lévő hálózatokat, a gyártás és az utómunka területén 14, illetve 19 százalékkal több kapcsolat halad a magyar filmek felé, mint magyartól a többi típus felé összesen (úgy is fogalmazhatunk hálózatelméleti terminológiával, hogy a magyar produkciók átlagos be-fokszáma nagyobb, mint azok átlagos ki-fokszáma). Ráadásul míg gyártásban a tudástranszfer elsősorban az amerikai produkció felől valósul meg, addig az utómunka területén inkább a koprodukcióktól való tanulás dominál. Az előkészítés esetében a magyar produkciók ki- és be-fokszáma nagyjából megegyezik (a részletes adatokat az M6. ábra tartalmazza). Ezek szerint a külföldi produkciókon is dolgozó magyar filmipari szakemberek továbbra is a hazai produkciók gyártásának fontos bázisát képezik, amelyek képesek nemzetközi standardokat is megtapasztalt hazai szakembereket alkalmazni.

Ezek után joggal vetődik fel az a kérdés, hogy a külföldi produkciókban szerzett tapasztalat szerepet játszik-e a magyar produkciók minőségének pozitív változásában. Ennek megválaszolásához az adatbázisunkban szereplő magyar produkciókat az IMDb-értékelések kvintilisei alapján öt minőségi kategóriába soroltuk, majd a stábtagnaknál megnéztük, hogy adatbázisunk szerint mennyi és milyen típusú produkción dolgoztak korábban. A 8. ábrából kivehető, hogy minél szélesebb filmes múlttal rendelkezik a stáb, annál jobb az értékelésük. Egyre inkább felértékelődik a szervizben végzett munka is a magyar és koprodukciós megbízásokkal szemben: amíg a szerviztapasztalat aránya a legalsó minőségi kategóriában 32 százalék, addig a legjobb kategóriában 40 százalék. Ezt megerősíti a multinomiális regresszió eredménye is, amely az amerikai szerviz esetében mutatott ki szignifikáns pozitív kapcsolatot.

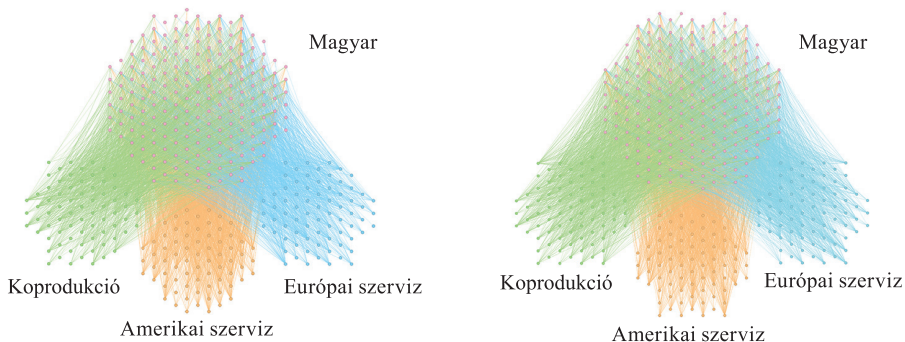
²¹ Eredményeink robusztusok az időablak hosszának megválasztására.

A hazai szakemberek alapján felrajzolt filmhálózat (2011–2022)

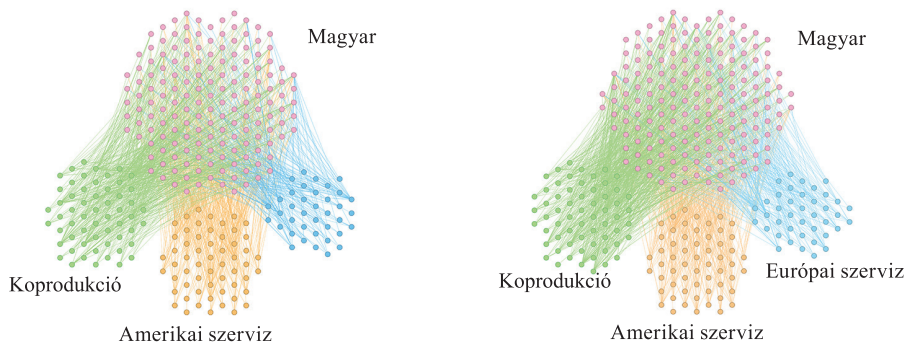
Előkészítés

Gyártás

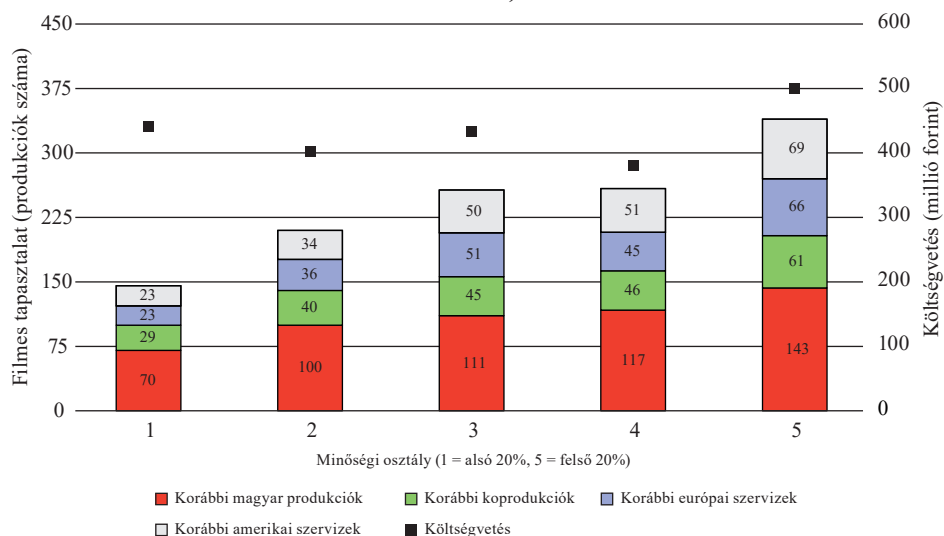
Utómunka

Megjegyzés: A hálózatokat a Gephi nevű hálózatelemző és -vizualizáló program segítségével készítettük el (<https://gephi.org>).

Forrás: IMDb-adatok alapján saját szerkesztés.

A magyar produciók (2000–2022) hazai stábjának átlagos filmes tapasztalata (2000–) és a magyar produciók átlagos költségvetése (millió forint, 2022. évi értéken)²²

Forrás: IMDb-adatok alapján saját számítás és szerkesztés.

Az *M4. táblázat*ban bemutatott eredmények alapján, ha eggyel növekszik a stáb amerikai szervizben szerzett tapasztalata, az nagyságrendileg 2,1–2,4 százalékkal növeli annak az esélyét, hogy egy produció a 4-5. minőségi kategóriába kerüljön. Mivel az egyes kategóriákban a produciók átlagos költségvetése kiegyensúlyozott (400-500 millió forint), ezért a minőségi javulás elsősorban nem a magasabb költségvetésre vezethető vissza.²³ A stábok mérete azonban növekvő trendet mutat: amíg az 1-2. kategóriában jellemzően átlagosan 60-65 fő alkot egy stábot, addig ez a 3-4. kategóriában 70 fő körül alakul, az 5. kategóriában pedig a stáb létszáma 90 főre nő.²⁴

²² 325 magyar produció alapján (a 4.1. szakasz értékelési szempontjainak figyelembevételével). Felső IMDb-pontszámhatárok: 1. kategória = 5,0; 2. kat. = 5,9; 3. kat. = 6,5; 4. kat. = 7; 5. kat. = 8,1.

²³ Az átlagos magyar film költségvetése töredéke a szervizprodukcióknak: IMDb-adatok alapján egy nálunk forgatott európai szerviznek átlagosan 13-szor, egy amerikai szerviznek pedig átlagosan 50-szer nagyobb költségvetése van, mint egy magyar produciónak (a különbség a mediánt tekintve is 5-szörös, illetve 40-szeres).

²⁴ Adatbázisunk szerint a magyar produciók stábjai méretüket tekintve – a költségvetéshez hasonlóan – jelentősen alulmúlják a szervizprodukciókét: egy európai szerviz átlagos stábjára 194 fő (medián: 104), míg egy amerikai producióé 625 fő (medián: 425).

5. Diskusszió

A filmtörvény 2004. évi bevezetése óta a filmipar szerves része az iparpolitikának. Az állami támogatási rendszer bevezetésével majd kiterjesztésével sikerült lökést adni a hazai filmgyártásnak. Ennek nyomán a 2010-es évek elejére sikerült ledolgozni az egyik legfőbb versenytárral, a cseh filmiparral szembeni hátrányt mind a szervizprodukciók számát, mind minőségét tekintve, ami munkahelyet, fejlődési lehetőséget és láthatóságot ad a hazai szakembereknek. Az elmúlt évtizedben a gyártásban dolgozók mintegy felét hazai stábtagek tették ki, ráadásul a hazai szakemberek aránya alapján jelentős előrelépés történt a smink/maszk, a látvány és díszlet, valamint a hangmesteri területen, megerősítve Berkes (2018) és Antal (2018) megállapításait.

Nehéz azonban pontosan meghatározni, hogy milyen mértékig lehet növelni a hazai munkaerő arányát egy szervizprodukcióban, mivel azt a produkció típusa mellett gyártásszervezési szempontok is befolyásolhatják. A vizsgált időszakban ugyan ez átlagosan 50 százalék körül alakult, de egy-egy produkcióban a hazai részesedés elérhette a 80-85 százalékot is. Előremutató ugyanakkor, hogy a gyártási területeken túl az utómunkában, elsősorban a vágás kapcsán is tapasztalható előrelépés. Ehhez elengedhetetlen volt, hogy a koronavírus-járvány alatt az utómunka-folyamatokban is elterjedt váljon a távmunka, ami egyúttal azt is lehetővé teszi, hogy a gyártás mellett más magasabb hozzáadott értékű feladatok is a fogadó országban maradjanak.

Legalább ennyire fontos az intenzív fejlődés: szemben a csehországi tapasztalatokkal (Szczepanik, 2016), mára a szervizmunkákban az általunk vizsgálható vezető beosztások mintegy hetedét magyarok töltik be. Különösen jelentős az előrelépés a művészeti igazgatók körében, ahol már minden harmadik pozíciót hazai szakember foglal el. Az iparági szereplőkkel történt egyeztetések során elhangzott, hogy az elmúlt évek költségnövekedése miatt (növekvő bérek, magas infláció) a hazai filmgyártás veszített versenyképességéből. Ez arra ösztönözheti a gyártókat, hogy a jövőben kisebb stábot alkalmazzanak a szervizprodukcióknál is, azaz minél „kevesebben álljanak a kamera mögött” (Antal 2018:45). Ez növelné a termelékenységet, illetve egy-egy stábtage produkcióban betöltött szerepét is, ami még jobban felértékelheti a szaktudás és a korábbi filmes tapasztalatok fontosságát. Összességében megállapítható, hogy a szervizprodukciók egyre inkább támaszkodnak a hazai szakemberekre, és számszerű bővülés mellett az utómunka-folyamatok és vezető beosztások révén az értékláncban is előrelépés (*upgrading*) történt.

A hazai szervizipar globális hierarchiában történt előrelépése mellett az iparágon belüli hangsúlyok is jelentősen eltolódtak a szervizprodukciók felé: 2022-ben a kiadások 90 százaléka Magyarországra kiszervezett filmgyártáshoz kapcsolódott. Ez hosszú távon a szektor kiszolgáltatottságának növekedésével járhat, mivel a szakma nagymértékben függ a külföldi producerek döntéseitől vagy olyan külső körülményektől, mint a 2023 nyarán eszkalálódott amerikai író- és színészsztrájk (Polák, 2023). Ez azért is különösen fontos, mert jelenleg viszonylag alacsony az átjárhatóság a szervizprodukciók, valamint a hazai filmek és koprodukciók gyártása között. „Két ipar fut egymás mellett” – fogalmazott Mundruczó Kornél rendező,²⁵ ami összhangban van a cseh és a kanadai tapasztalatokkal (Davis & Kaye, 2010; Szczepanik, 2016). Ez a dualitás hasonlít a termelőszektorban kialakult viszonyokra: a külföldi szereplők nagyobbak, biztosabb pénzügyi háttérrel rendelkeznek, és nem utolsósorban magasabb béreket tudnak fizetni, mint a hazai cégek.

Eredményeink szerint azonban a hazai és nemzetközi produkciók mégsem teljesen izoláltan működnek, ami elegendő volt ahhoz, hogy a szakemberek bérgyártásban szerzett tapasztalata pozitív hatást gyakoroljon a hazai filmek minőségére. Ez annak fényében különösen figyelemreméltó, hogy a magyar produkciók költségvetése és stábmérete is csak töredéke a nálunk forgatott szervizprodukciókéinak. Ez fontos adalék Vang & Chaminade (2007) megállapításaihoz, miszerint a kisebb büdzsé és üzemméret ellenére is megjelenhetnek a horizontális spilloverek. Ehhez azonban szükséges, hogy legyenek szakemberek, akik elmozdulnak a szervizprodukciók felé, majd vissza is térnek a hazai produkciókhoz, hogy ott kamatoztassák a megszerzett ismereteket. Hálózatelemzésünk alapján elsősorban a szervizprodukciók felé való elmozduláshoz van szükség további ösztönzőkre, illetve a szakemberek képzésére. Eredményeink és az iparági szereplők véleménye alapján nagy potenciál lehet az utómunka-feladatok Magyarországon belül tartásában is.

Annak ellenére, hogy a filmgyártás inkább hasonlítható a manufakturális iparhoz, a kutatási eredményeink szélesebb iparpolitikai kontextusban is értelmezhetők. Egyrészt bemutattuk, hogy egy olyan koncentrált iparágban is, mint a filmgyártás, sikerülhet előre lépni a globális hierarchiában. Ehhez szükség volt egy jól működő, a külföldiek mellett a hazai szereplők számára is igénybe vehető támogatási rendszerre, felkészült szakembergárdára és infrastruktúrára, nem utolsósorban pedig elégedett külföldi producerekre. Az utóbbi különösen fontos, mert a projektalapú

²⁵ Portfolio Checklist (podcast) 2023. szeptember 16.: Mundruczó Kornél: A gazdasági gondolkodást lenézik, miközben nézőt jelent. <https://www.portfolio.hu/podcast/20230916/mundruczo-kornel-a-gazdasagi-gondolkodast-lenezik-mikozben-az-nezot-jelent-640089>

működés miatt sokkal könnyebb egy új produkció forgatását másik országba vinni, mint egy felépült gyárat áttelepíteni. Ennek érdekében a szakma a koronavírus-járvány alatt is törekedett arra, hogy a külföldi filmek forgatása minél zavartalanabb legyen. Egy jól prosperáló szervizipar pedig egyre több munkát tud adni a hazai szakembereknek, akik a földrajzi közelség, a külföldi stábtaggokkal való személyes interakciók és a legújabb technológiák alkalmazása révén előrébb tudnak lépni az értékláncban. A termelőszektorban ezek a folyamatok lényegesen lassúbbak, a hatások közvetettebbek. Ennek oka az, hogy lényegesen gyengébb a gazdasági kapcsolat a hazai szereplőkkel, ami végső soron a szigetszerű működéshez vezet. Ezt első sorban nem az indokolja, hogy eltérőek az abszorpciós feltételek (a termelőszektor tőkeintenzív, szemben a filmiparral, amely hagyományosan tudásintenzív), hanem az, hogy a filmiparban *teljesülnek* az abszorpciós feltételek. A magyar filmgyártás, sőt a magyar szervizipar is nagy múltra tekint vissza. Rendelkezésre állnak képzett és tapasztalt szakemberek, akik képesek az elvárásoknak megfelelni, sőt, kitűnni a nemzetközi produkciókban, és a szervizmunkák elvégzése mellett részt vesznek magyar filmek készítésében is. Amíg azonban a két szféra közötti kétirányú munkaerő-áramlás a filmgyártásban a projektalapú működés miatt iparági adottság, addig a termelőszektor duális szerkezetében a külföldi vállalatok tartósan elszívhatják a munkaerőt a hazai vállalatok elől, amelyeket ráadásul továbbra is hátráltat a termelékenység és a technológiai lemaradás (Vasvári et al., 2019).²⁶ Eredményeink megerősítik továbbá Longauer et al. (2023) megállapításait, amelyek szerint az alacsonyabb hozzáadott értékű gyártási feladatok hosszú távon vonzhatnak olyan magasabb értékű funkciókat is, mint az utómunka kapcsán a vágás. Ezek egyelőre inkább technikai feladatok, de megalapozhatják a kreatív feladatok idekerülését.

6. Összefoglalás, következtetések

A magyar filmipart élénk figyelem övezi, ami a hazai filmszakmai sikerek mellett köszönhető annak is, hogy egyre több külföldi produkciót forgatnak Magyarországon, sokszor ismert hollywoodi színészek részvételével. E szervizprodukciók közvetlenül is jelentős bevételeket adnak a filmiparnak, és további csatornákon is hozzá tudnak járulni más kapcsolódó iparágak fejlődéséhez. Ez a tanulmány a

²⁶ A filmipari tapasztalatok alapján a magyar vállalatoknak érdemes lehet olyan hazai beszállítókat találni, amelyek multinacionális vállalat partnerei is egyben, így a globális értékláncban szerzett tapasztalat közvetlenül is hasznosulhat a hazai szereplők körében.

filmiparon belüli hatásokkal foglalkozott: azt vizsgálta, hogy a költségoptimalizáló szervizprodukciók milyen vertikális és horizontális spillovereket generálnak, milyen mértékben támaszkodnak hazai szakemberekre, és milyen hatással vannak a magyar filmre.

A hazai szervizipar globális hierarchiában betöltött szerepét vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy a bérgyártásban forgatott produkciók minősége egyértelműen javult, aminek eredményeként sikerült a legfőbb kelet-közép-európai versenytárs Csehország filmiparát utolérni.

A vertikális hatásokat illetően a szervizprodukciók jelentős mértékben támaszkodnak hazai szakemberekre: az utóbbi évtizedben arányuk a gyártásban átlagosan 50 százalék körül alakult, de egyes produkciók esetében ez még magasabb lehet, ami arra enged következtetni, hogy van még tér a további fejlődésre. Különösen érvényes ez az utómunkára, ahol az utóbbi időben végbement fejlődés ellenére a magyar szakemberek egyelőre kevésbé kreatív munkát végeznek. Ez azonban idővel megteremtheti a magasabb hozzáadott értékű feladatok kiszervezésének alapját.

A magasabb felelősséggel járó vezetői pozíciókban is megfigyelhető a hazai szakemberek térnyerése: a szervizprodukciókban vezető beosztások hetedét magyar stábtag kapta. Különösen nagy volt az előrelépés a művészeti területen, ahol már minden harmadik igazgató magyar szakember. Ennek fényében talán nem véletlen, hogy éppen itt született a szervizprodukciók első magyar Oscar-díja is.

Annak ellenére, hogy a filmiparban is megfigyelhető a termelőszektorhoz hasonló dualitás, eredményeink alapján van kapcsolat a két szféra között, aminek eredményeként az egyes stábtagok szervizben szerzett tapasztalata lecsoroghat a magyar filmek gyártásába is. Ennek azonban a stábtagok külföldi produkciókban való részvétele csak szükséges feltétele; a horizontális hatások megjelenéséhez legalább ennyire elengedhetetlen, hogy a szakemberek a szervizben szerzett tapasztalat birtokában magyar produkciókon dolgozzanak. Ezzel pedig elérhető, hogy ne csak a szervizipar, hanem a magyar filmgyártás is előrébb tudjon lépni a globális tartalom-előállításban, több magyar produkció váljon láthatóvá és mérettessék meg a nemzetközi piacon (többek között a streamingfelületeken). Ezért különösen fontos az abszorpciós képességek (azaz a szakemberek tudásának és képességeinek) gondozása és fejlesztése, továbbá a külföldi és hazai produkciók közötti átjárhatóság elősegítése.

Eredményeink megerősítik a szakirodalom vonatkozó megállapításait: a külföldi szereplők jelenlétéből akkor tud profitálni a fogadó gazdaság, ha vannak releváns hazai szereplők, versenytársak és szakképzett munkaerő, ami a tudástranszfer csa-

tornája lehet. Ezért az iparpolitikának olyan tevékenységek Magyarországra telepítésére érdemes fókuszálnia, ahol vannak hazai aktorok, így a munkahelyteremtés mellett ösztönözhető a hazai gazdaságba való beágyazódás is, ami végső soron előmozdíthatja a hazai ipar fejlődését.

Tanulmányunk fontos eredményekkel járul hozzá a (filmipari) vertikális és horizontális hatások megértéséhez. E kutatások több irányba is folytathatók. Egyrészt az empirikus kutatás kiterjeszthető a magyar szakemberek külföldön forgatott filmjeire is, ami által megismerhetők lehetnek a nemzetközi érvényesülés mintázatai. Másrészt egy a kelet-közép-európai országok (például Csehország, Lengyelország és Magyarország) filmiparát felölelő empirikus kutatás hozzájárulhat ahhoz, hogy megismerjük, melyek azok az iparági feltételek, amelyek katalizálják vagy gátolják a tudásáramlást és a szerviziparban megszerzett tudás hasznosulását. Harmadrészt a jelen tanulmányban felvetett regressziós modell továbbfejlesztése még pontosabb képet adhat a horizontális hatásokat befolyásoló tényezőkről.

Hivatkozások

2004. évi II. törvény a mozgóképéről
1008/2011. (I. 17.) Korm. határozat a nemzeti filmipar megújításáért felelős kormánybiztos kinevezéséről és feladatairól
- Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Özcan, S., & Sayek, S. (2003). *FDI Spillovers, Financial Markets, and Economic Development*. IMF Working Paper, No. 03/186, 33p. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=880280
- Alfaro, L., & Chen, M. X. (2013). *Market Reallocation, and Knowledge Spillover: The Gains from Multinational Production*. Harvard Business School Working Paper, 12-111,
- Antal, D. (2018). *Hiány, értéknövelés, utánpótlás – A magyar filmszakma munkaerőpiacának fejlődési lehetőségei*. Kézirat. <https://nfi.hu/kepzes/kutatasok>
- Barabási, A-L. (2016). *Network Science*. Cambridge University Press.
- Barraclough, L. (2020). Hungary Exempts U.S. Cast, Crew From European Union Ban. *Variety*, 30 June. <https://variety.com/2020/film/global/hungary-dune-the-bankers-wife-1234694342/>
- Békés, G., Kleinert, J., & Toubal, F. (2006). Spillovers from Multinationals to Heterogeneous Domestic Firms: Evidence from Hungary. *The World Economy*, 32(10), 1408–1433. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2009.01179.x>
- Berkes, J. (2018). A magyar filmipar átalakulása a szervizprodukciók hatására. *Metropolis Filmelméleti és filmtörténeti folyóirat*, 4, 8–33. <https://metropolis.org.hu/a-magyar-filmipar-atalakulasa-a-szervizprodukciok-hatasara>
- Bisztray, M. (2016). *The effect of FDI on local suppliers: Evidence from Audi in Hungary*. MTA KRTK KTI Műhelytanulmányok, MT-DP – 2016/22. <https://www.econstor.eu/handle/10419/190446>
- Bisztray, M., Koren, M., & Szeidl, Á. (2018). Learning to import from your peers. *Journal of International Economics*, 115, 242–258. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2018.09.010>
- Bloom, N., Schankerman, M., & Van Reenen, J. (2013). Identifying Technology Spillovers and Product Market Rivalry. *Econometrica*, 81(4), 1347–1383. <https://doi.org/10.3982/ECTA9466>
- Brückner, G. (2021). Készülünk fel Hollybudra? Filmes bértyártásban Magyarország a globális verseny élmezőnyébe tart. *Telex*, 2021. 08. 04. <https://telex.hu/gazdasag/2021/08/04/budapest-kornyeye-mar-ma-is-vezeto-filmgyartasi-kozpont-de-a-nagy-boom-miatt-ujabb-meretes-beruhazasok-indulnak>
- Caniëls, M. C. J., & Gerlenderman, C. J. (2005). Purchasing strategies in the Kraljic matrix – A power and dependence perspective. *Journal of Purchasing & Supply Management*, 11(2-3), 141–155. <https://doi.org/10.1016/j.pursup.2005.10.004>
- Cox, A. (2001). Understanding Buyer and Supplier Power: A Framework for Procurement and Supply Competence. *The Journal of Supply Chain Management*, 37(2), 8–15. <https://doi.org/10.1111/j.1745-493X.2001.tb00094.x>
- Crespo, N., & Fontoura, M. P. (2007). Determinant Factors of FDI Spillovers – What Do We Really Know? *World Development*, 35(3), 410–425. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2006.04.001>
- Davis, Ch. H., & Kaye, J. (2010). International Production Outsourcing and the Development of Indigenous Film and Television Capabilities - the case of Canada. In G. Elmer, C. Davis, J. McCullough, and J. Marchessault (Eds.), *Locating Migrating Media*. Lexington Books. <https://people.torontomu.ca/c5davis/publications/Davis-Kaye%20-%20International%20Film%20and%20TV%20Production%20Outsourcing.pdf>
- Doytch, N., & Uctum, M. (2019). Spillovers from foreign direct investment in services: Evidence at sub-sectoral level for the Asia-Pacific. *Journal of Asian Economics*, 60, 33–44. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2018.10.003>
- Erdal, L., & Göçer, I. (2015). The Effects of Foreign Direct Investment on R&D and Innovations: Panel Data Analysis for Developing Asian Countries. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 195, 749–758. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.469>
- Franklin, McK. (2023). Csaba Káel and Ildiko Kemeny Talk the Profitability of Hungary's Landscape at Variety's Global Locations. *Variety*, 25 May <https://variety.com/video/hungary-variety-s-global-locations-cannes/>

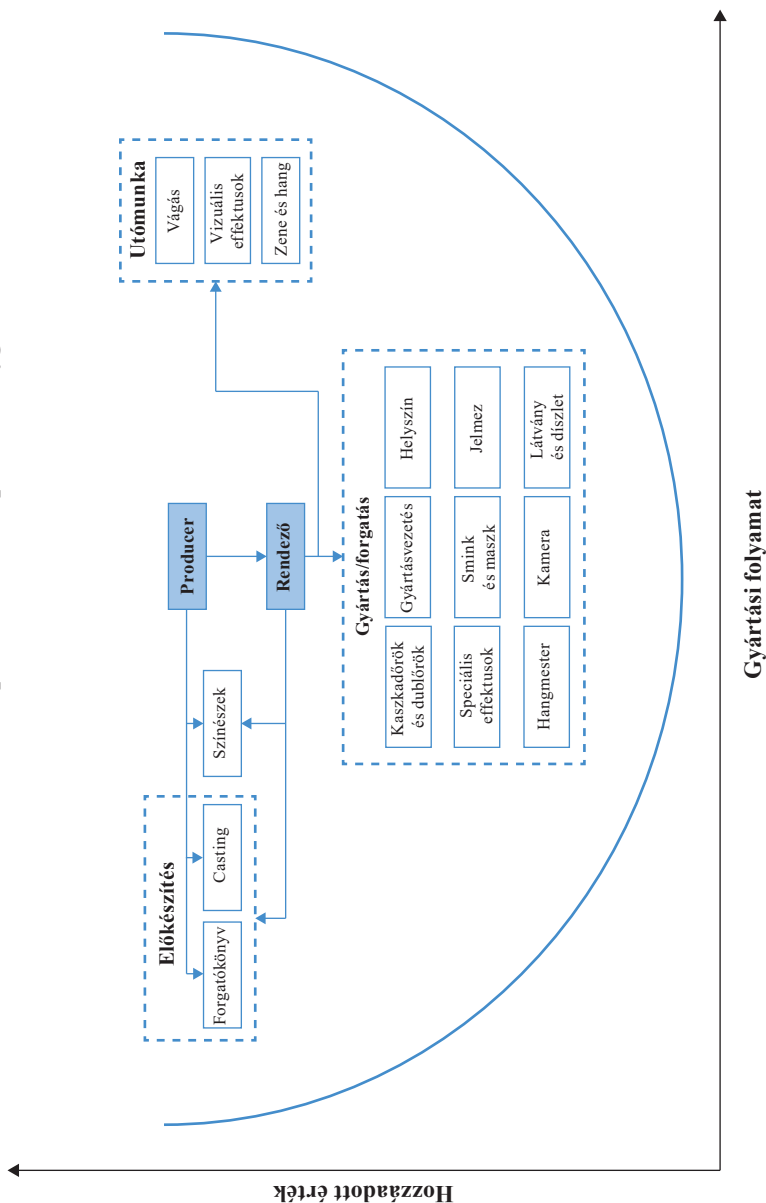
- Gál, Z. (2019). Az FDI szerepe a gazdasági növekedés és a beruházások területi differenciálódásában Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 66(6), 653–686. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2019.6.653>
- Halpern, L., & Muraközy, B. (2007). Does distance matter in spillover? *Economics of Transition*, 15(4), 781–805. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0351.2007.00308.x>
- Hamida, L. B. (2011). FDI and spillovers in the Swiss services/construction industry: Interaction effects between spillover mechanisms and domestic technological characteristics. *Critical Perspectives on International Business*, 7(3), 224–249. <https://doi.org/10.1108/17422041111149516>
- Hansen, M. W., & Schaumburg-Müller, H. (2006). *Transnational Corporations and Local Firms in Developing Countries – Linkages and Upgrading*. Copenhagen Business School Press, Copenhagen. <https://research.cbs.dk/en/publications/transnational-corporations-and-local-firms-in-developing-countries>
- Hegedűs, D., & Vasvári, T. (2020). Hazai vállalatok az értékláncban: egy feldolgozóipari vállalat beszállítói kapcsolatainak elemzése. *Közgazdasági Szemle*, 67(12), 1245–1270. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2020.12.1245>
- HIPA (2021). Új egyedi döntéssel nyújtható versenyképesség-növelő támogatási program közép- és nagyvállalatoknak. 2021. 05. 08 <https://hipa.hu/hir/uj-egyedi-dontessel-nyujthato-versenykepessegenvelo-tamogatasi-program-kozep-es-nagyvallalatoknak/>
- Houpt, S. (2015). What is wrong with the Canadian film industry? *The Globe and Mail*, 4 September, <https://www.theglobeandmail.com/arts/awards-and-festivals/tiff/the-shaky-future-of-canadiancinema/article26225432/>
- International Movie Database (2023). *Magyarországon forgatott filmek adatai* (lekérdezés időpontja: 2023. 04. 14.) <https://www.imdb.com/>
- Javorcik, B. (2004). Does Foreign Direct Investment Increase the Productivity of Domestic Firms? In Search of Spillovers through Backward Linkages. *The American Economic Review*, 94, 605–627. <http://www.jstor.org/stable/3592945>
- Kaiser, R., & Liecke, M. (2007). The Munich Feature Film Cluster: The Degree of Global Integration and Explanations for its Relative Success. *Industry and Innovation*, 14(4), 385–399. <https://doi.org/10.1080/13662710701524031>
- Központi Statisztikai Hivatal (2023). *EDP-jelentés*. https://www.ksh.hu/edp_jelentes (letöltve: 2023. 09. 14.) https://www.ksh.hu/edp_jelentes
- Külgazdasági és Külügyminisztérium (2023). *EKD támogatási szerződések*. <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/5/57/57e/57eb967ec7f1177095f0ca8fc61d287c12b3a735.pdf>
- Lacoste, S., & Johnsen, R. E. (2015). Supplier-customer relationships: A case study of power dynamics. *Journal of Purchasing & Supply Management*, 21(4), 229–240. <https://doi.org/10.1016/j.pursup.2014.12.006>
- Lenaerts, K., & Merlevede, B. (2011). *Horizontal or Backward? FDI Spillovers and Industry Aggregation*. Department of Economics, Ghent University. <https://www.etsg.org/ETSG2011/Papers/Lenaerts.pdf>
- Lin, P., Liu, Z., & Zhang, Y. (2009). Do Chinese domestic firms benefit from FDI inflow? Evidence of horizontal and vertical spillovers. *China Economic Review*, 20(4), 677–691. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2009.05.010>
- Lipsey, R. E., & Sjöholm, F. (2004). FDI and Wage Spillovers in Indonesian Manufacturing. *Review of World Economics*, 140(2), 321–332. <https://www.jstor.org/stable/40441012>
- Longauer, D., Hauck, Zs., & Vasvári, T. (2023). Make-or-Buy Strategies in a Multi-Stage Manufacturing Process and the Role of Learning Effect in Relocation Decisions. *Computers & Industrial Engineering*, 109259. <http://doi.org/10.1016/j.cie.2023.109259>
- Lorenzen, M. (2008). *On the Globalization of the Film Industry*. Center for Europaforskning, Copenhagen Business School. <https://research.cbs.dk/en/publications/on-the-globalization-of-the-film-industry>
- Lux, G. (2017). A külföldi működő tőke által vezérelt iparfejlődési modell és határai Közép-Európában. *Tér és Társadalom*, 31(1), 30–52. <https://doi.org/10.17649/tet.31.1.2801>
- Messerlin, P. (2019). Building Consistent Policies on Subsidies in the Film Industry. *Kritika Kultúra*, 32, 375–396. <https://ecipe.org/wp-content/uploads/2019/01/Messerlin-2019.pdf>
- Messerlin, P., & Parc, J. (2020). The myth of subsidies in the film industry: a comparative analysis of European and US approaches, Innovation. *The European Journal of Social Science Research*, 33(4), 474–489. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13511610.2020.1811650>

- Mitkus, T., & Nedzinskaitė-Mitkė, V. (2016). The impact of globalization to creative industries: the analysis of film industries of Central and Eastern Europe. *Creativity Studies*, 9(1), 64–74. <https://doi.org/10.3846/23450479.2015.1126539>
- Murschetz, P. C., Teichmann, R., & Karmasin, M. (2018). *Handbook of State Aid for Film – Finance, Industries and Regulation*. Springer Cham. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-71716-6>
- Nemzeti Filmiroda (2023). *Közvetett filmgyártási támogatások, 2012–2022*.
- Polák, Zs. (2023). Színészek és írók nélkül Hollywood sincs – 63 éve nem volt ekkora bajban az amerikai filmgyártás. *24.hu*, 2023. 07. 19. <https://24.hu/kultura/2023/07/19/hollywood-sztrajk-szinesz-forgatokonyviro-ceh-wgasag-aftra-film-sorozat/>
- Rugraff, E., & Hansen, M. W. (2011). Multinational corporations and local firms in emerging economies – An introduction. In E. Rugraff & M. W. Hansen (Eds.): *Multinational corporations and local firms in emerging economies*. Amsterdam University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt46n0w0>
- Sass, M. (2011). The impact of foreign direct investment in business services on the local economy: The case of Hungary. In: E. Rugraff & M. W. Hansen (Eds.): *Multinational corporations and local firms in emerging economies*. Amsterdam University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt46n0w0>
- Sass, M., & Szanyi, M. (2004). A hazai cégek és a multinacionális vállalatok közötti beszállítói kapcsolatok alakulása. *Külgazdaság*, 48(9), 4–22. <https://kulgazdasag.eu/article/1019>
- Scott, A. J., & Pope, N. E. (2007). Hollywood, Vancouver, and the world: Employment relocation and the emergence of satellite production centers in the motion picture industry. *Environment and Planning A*, 39, 1364–81. <https://doi.org/10.1068/a38215>
- Szalavetz, A. (2019). *Globális értékláncok, szakosodás és feljebb lépés - Magyarországi feldolgozóipari leányvállalatok tapasztalatai*. Napvilág Kiadó. <http://real.mtak.hu/94649/>
- Szczepanik, P. (2016). Transnational Crews and Postsocialist Precarity: Globalizing Screen Media Labor in Prague. In M. Curtin & K. Sanson (Eds.), *Global Media, Local Labor*. University of California Press. <http://www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt1ffjn40.11>
- Talavera, J. (2017). *Film production in Europe – Production volume, co-production and worldwide circulation*. European Audiovisual Observatory (Council of Europe), Strasbourg. <https://rm.coe.int/filmproductionineurope-2017-j-talavera-pdf/1680788952>
- Tannenwald, R. (2010). *State Film Subsidies: Not Much Bang For Too Many Bucks*. Center on Budget and Policy Priorities. <https://www.cbpp.org/research/state-film-subsidies-not-much-bang-for-too-many-bucks>
- Teti, E., Collins, A. & Sedgwick, J. (2014). An offer they couldn't refuse (but probably should have): the ineffectiveness of Italian state subsidies to movie-making, *Public Money & Management*, 34(3), 181–188, <https://doi.org/10.1080/09540962.2014.908008>
- Tóth, T. Zs. (2019). A magyar filmipar, mint a kreatív gazdaság mozgatórugója. *Gazdaság és Társadalom*, 12(3), 80–103. <http://real.mtak.hu/125932/>
- Vang, J., & Chaminade, C. (2007). Cultural Clusters, Global–Local Linkages and Spillovers: Theoretical and Empirical Insights from an Exploratory Study of Toronto's Film Cluster. *Industry and Innovation*, 14(4), 401–420, <https://doi.org/10.1080/13662710701523942>
- Vasvári, T., Dankó, S., & Hauck, Zs. (2019). Termelés és innováció – tanulságok a hazai iparpolitika számára. *Közgazdasági Szemle*, 66(10), 1031–1055. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2019.10.1031>
- Vince, P. (2010). A vállalati beszerzési és értékesítési kapcsolatok rendszere. *Közgazdasági Szemle*, 48(11), 980–992. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=429>
- Yong Hon, L., & Lim Sheau Yen, R. (2019). Assessing Malaysia's creative industry: progress and policies in the case of the film industry. *Creativity Studies*, 12(2), 224–245. <https://doi.org/10.3846/cs.2019.7978>

MELLÉKLETEK

M1. ábra

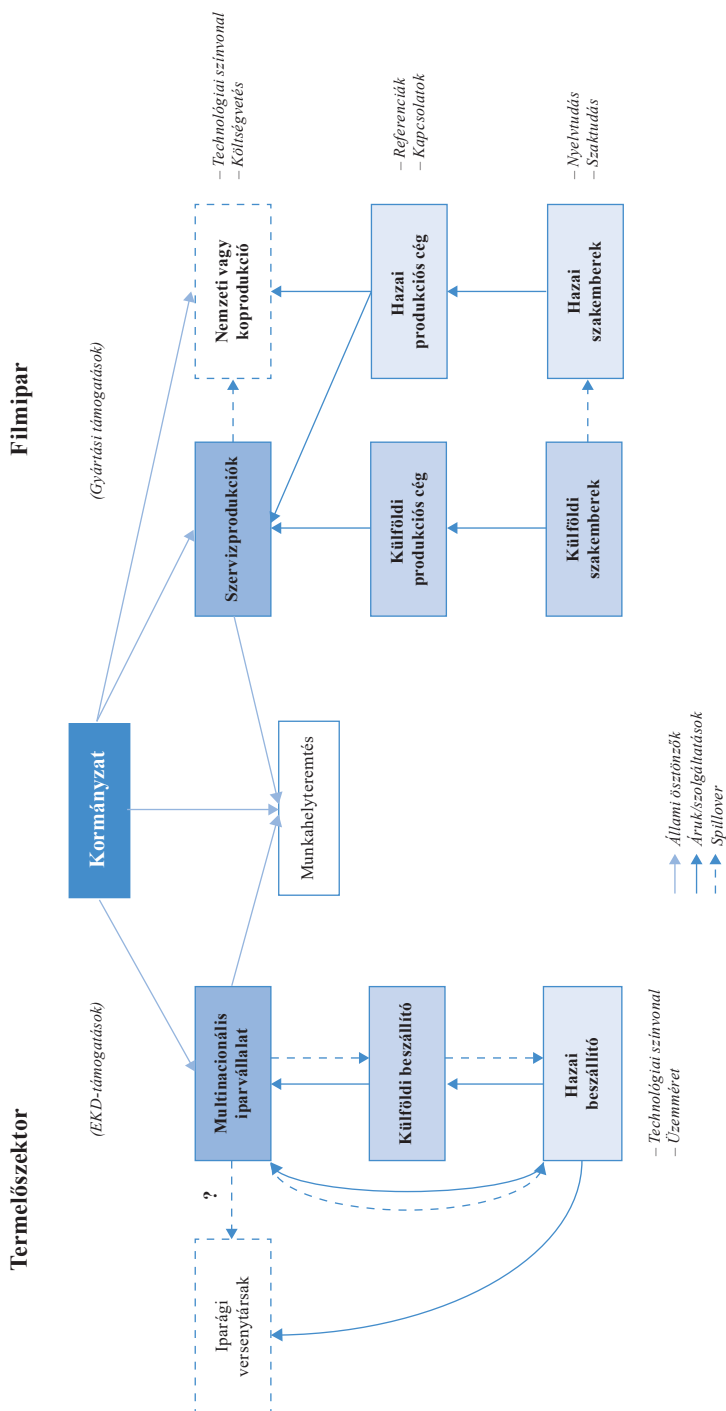
A filmkészítés szerepkörei és a filmipari mosolygórbe

Forrás: Saját szerkesztés az NFI interaktív böngészője alapján
(<https://filmesgyakornok.hu>).

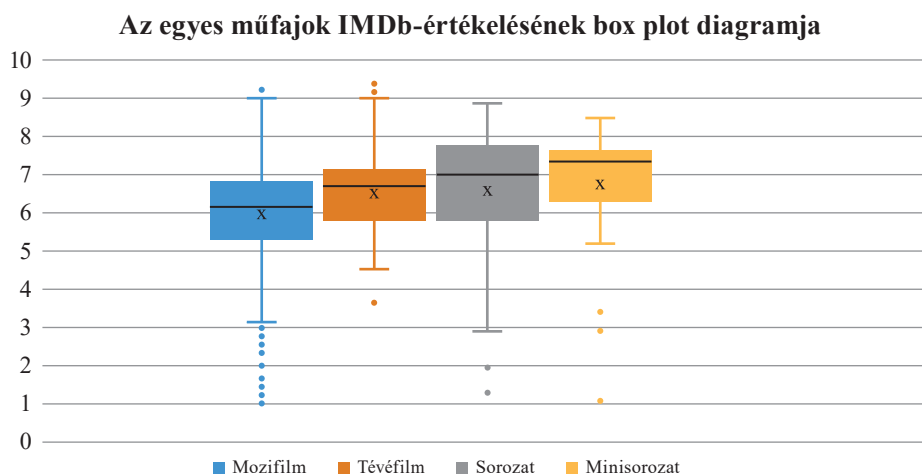
M2. ábra

A gazdasági kapcsolatok és spilloverek a termelőszektorban és a filmiparban

Forrás: Saját szerkesztés.

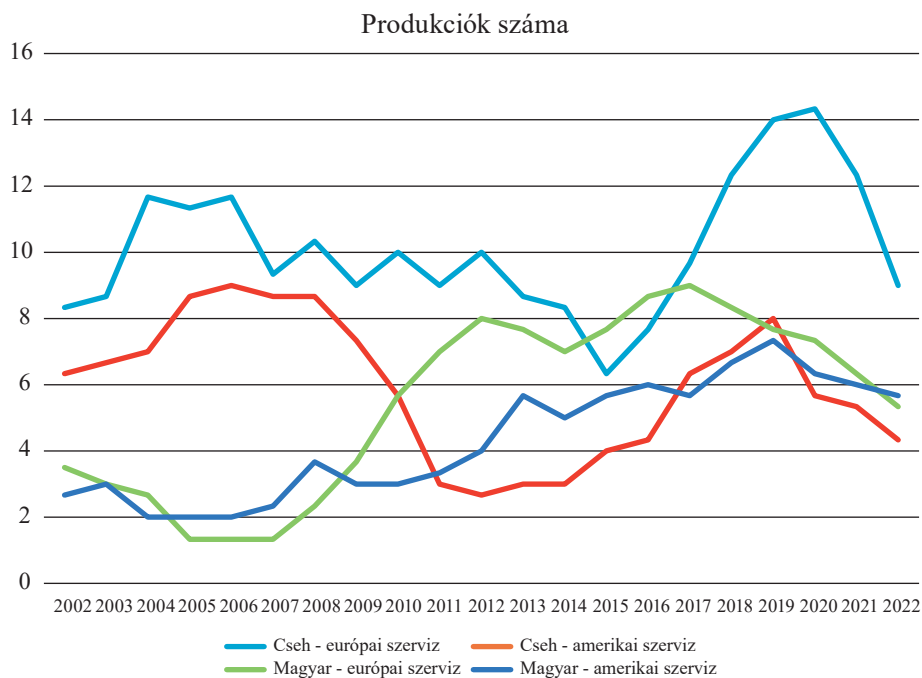
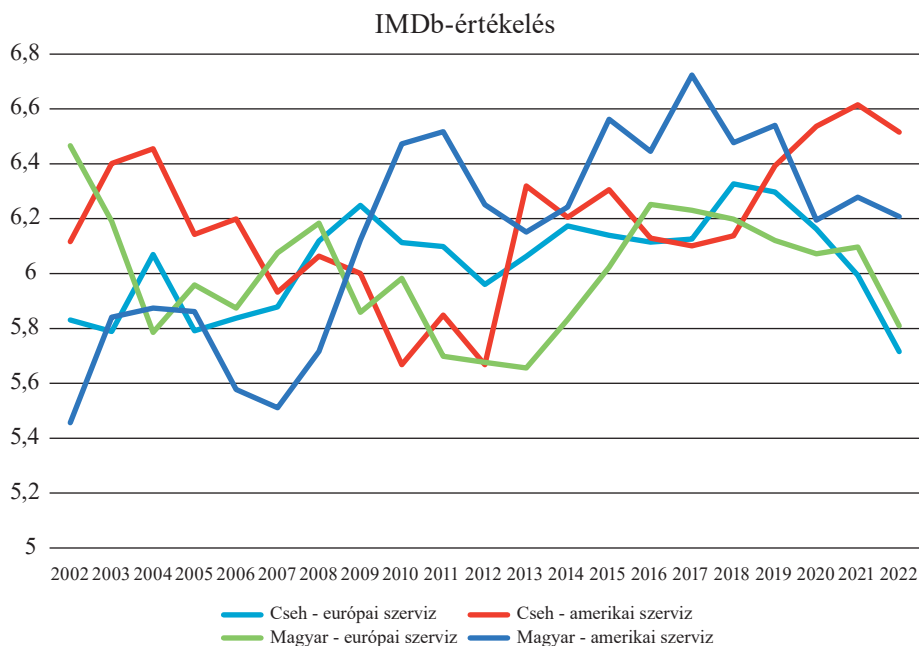
M3. ábra

Forrás: IMDb-adatok alapján saját számítás és szerkesztés.

M4. ábra

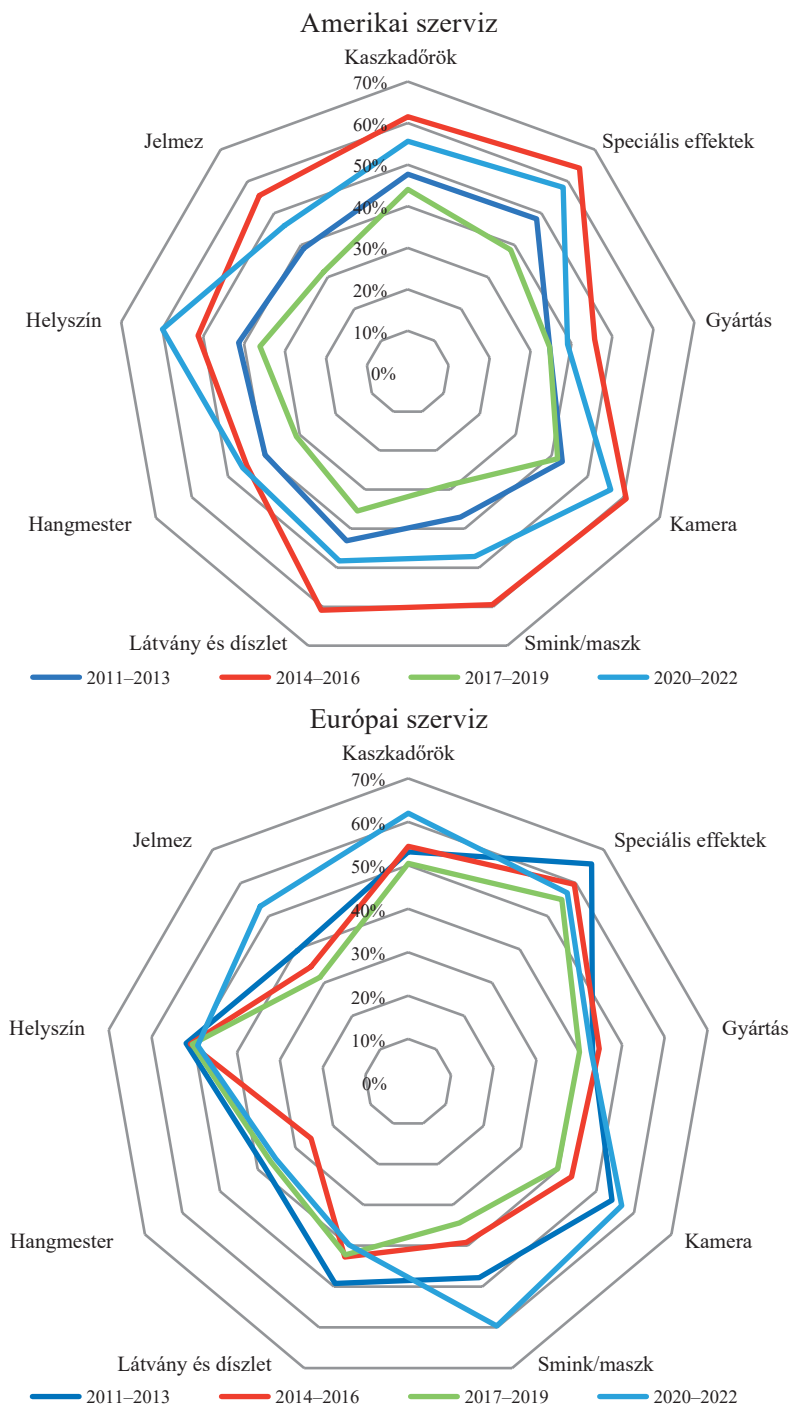
A magyar és cseh szervizipar összehasonlítása

Forrás: IMDb-adatok alapján saját számítás és szerkesztés.

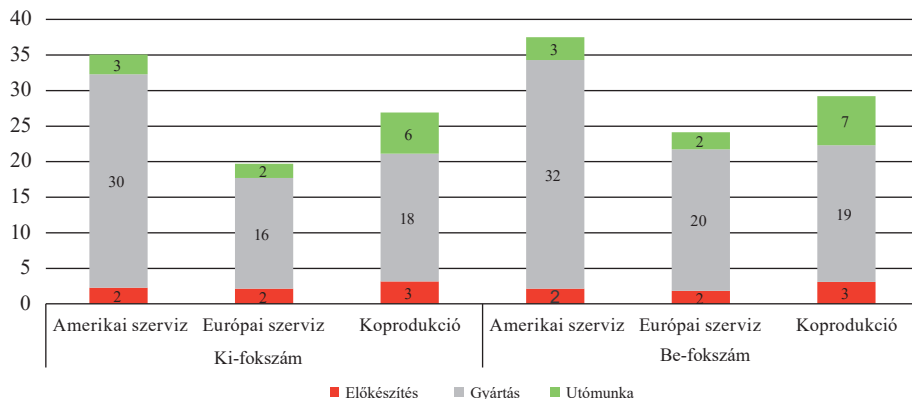
M5. ábra

A hazai hozzáadott érték aránya hároméves periódusokban (gyártás)

Forrás: IMDb-adatok alapján saját számítás és szerkesztés.

**A hazai szakemberek alapján felrajzolt filmhálózat (7. ábra)
átlagos fokszámai (2011–2022)²⁷**

Forrás: IMDb-adatok alapján saját számítás és szerkesztés.

²⁷ Az adatok értelmezését segíti az alábbi példa. A gyártásnál az amerikai szerviztől érkező be-fokszám azt mutatja meg, hogy egy magyar produkció gyártási fázisában átlagosan 32 szakembernyi friss, 3 éven belüli amerikai szerviztapasztalat jelenik meg. Ezzel analóg módon az amerikai szervizbe érkező ki-fokszám azt jelenti, hogy a gyártási fázisban egy amerikai szervizprodukció átlagosan 30 olyan szakembert foglalkoztat, akik 3 éven belül dolgoztak magyar produkció gyártásában is.

A stábtagok gyártási folyamat és nemzetiség szerinti kategorizálása

Fázis	Tevékenység	Magyar	Külföldi	Összesen
	Producer	2 194	4 337	6 531
	Rendező	714	676	1 390
Előkészítés (<i>Pre-production</i>)	Forgatókönyv	860	794	1 654
	Casting (szereposztás)	1 430	1 654	3 084
Gyártás/forgatás (<i>Filming</i>)	Kaszkadőrök	4 107	4 106	8 213
	Speciális effektek	2 383	1 954	4 337
	Gyártásvezetés	4 916	4 393	9 309
	Kamera	12 501	8 344	20 845
	Smink/maszk	3 494	2 991	6 485
	Látvány és díszlet	7 682	8 001	15 683
	Hangmester	1 848	1 496	3 344
	Helyszín	3 503	3 530	7 033
	Jelmez	3 357	3 469	6 826
Utómunka (<i>Post-production</i>)	Vizuális effektek	1 925	24 386	26 311
	Zene és hang	2 311	8 680	10 991
	Vágás	2 348	3 610	5 958
		2 348	3 610	5 958
Összesen		55 573	82 421	137 994

Forrás: IMDb-adatok alapján saját besorolás és szerkesztés.

Hazai részarány a vezetői pozíciókban
(Százalék)

	Amerikai szerviz			Európai szerviz			Teljes szerviz		
	2000–2010	2011–2022	Változás (%pont)	2000–2010	2011–2022	Változás (%pont)	2000–2010	2011–2022	Változás (%pont)
Művészeti igazgató	26,7	29,2	2,5	23,9	40,4	16,6	25,2	32,3	7,1
Operatőr	9,1	4,0	–5,1	3,9	12,1	8,2	6,0	7,7	1,7
Castingigazgató	10,	11,1	0,4	13,2	14,0	0,7	11,9	12,2	0,3
Jelmeztervező	21,2	8,6	–12,6	8,1	11,3	3,2	15,4	9,9	–5,5
Vágó	0,0	2,6	2,6	1,1	2,1	1,0	0,7	2,3	1,7
Zeneszerző	0,0	2,9	2,9	4,4	0,0	–4,4	2,6	1,4	–1,2
Összesen	11,9	14,3	2,4	9,0	14,4	5,5	10,3	14,4	4,0

Forrás: IMDb-adatok alapján saját számítás és szerkesztés.

Az egyes hazai produkciós cégek közötti átjárhatóság (2011–2022)²⁸

		Melyik produkciós céghez?			
		1. Magyar	2. Koprodukció	3. Európai szerviz	4. Amerikai szerviz
Melyik produkciós cégtől?	0. Egyéb (BÁZIS)	545 (53,2%)	535 (51,5%)	728 (45,2%)	2341 (26,0%)
	A. Magyar	230 (22,5%)	78 (7,5%)	69 (4,3%)	166 (1,8%)
	B. Koprodukció	58 (5,7%)	115 (11,5%)	97 (6,0%)	240 (2,7%)
	C. Európai szerviz	44 (4,3%)	91 (8,8%)	310 (19,3%)	379 (4,2%)
	D. Amerikai szerviz	147 (14,4%)	219 (21,1%)	406 (25,2%)	5884 (65,3%)
	Összesen	1024 (100,0%)	1038 (100,0%)	1610 (100,0%)	9010 (100,0%)

Megjegyzés: *Oszloponkénti megoszlások (%), azaz egy-egy produkciós cég honnan merít szakembereket.

Forrás: IMDb-adatok alapján saját számítás és szerkesztés.

²⁸ A produkciós cégeket a következők szerint soroltuk be az egyes kategóriákba. Jellemzően magyar produkciókat gyártó cégek: Megafilm és Filmpartners; jellemzően koprodukciókban vesz részt: Laokoon Filmgroup és Mythberg Films; jellemzően európai szervizprodukciók: Proton Cinema; amerikai szerviz: Pioneer és Mid Atlantic Films.

M4. táblázat

A multinomiális regresszió eredményei a filmes tapasztalatok magyar produkciók minőségére gyakorolt hatására vonatkozóan

	2000–2022 (n = 325; Nagelkerke R ² = 0,136)					2011–2022 (n = 178; Nagelkerke R ² = 0,168)				
Minőségi kategóriák (független változó)	2	3	4	5		2	3	4	5	
Korábbi magyar produkciók	0,003 (0,006)	–0,003 (0,006)	0,003 (0,006)	–0,005 (0,006)		0,007 (0,006)	0,003 (0,006)	–0,001 (0,006)	0,000 (0,006)	
Korábbi koprodukciók	0,003 (0,014)	0,000 (0,014)	–0,006 (0,015)	0,015 (0,013)		–0,020 (0,016)	–0,025 (0,016)	–0,006 (0,016)	0,002 (0,015)	
Korábbi európai szervíz	0,008 (0,013)	0,009 (0,012)	–0,010 (0,013)	–0,001 (0,012)		–0,002 (0,013)	0,004 (0,012)	–0,002 (0,012)	–0,009 (0,012)	
Korábbi amerikai szervíz	–0,008 (0,014)	0,012 (0,013)	0,024* (0,013)	0,021* (0,013)		0,005 (0,014)	0,023* (0,013)	0,025** (0,013)	0,023* (0,012)	

Megjegyzések: referencia a legelső (1.) minőségi kategória.

*** 1%-on szignifikáns,

** 5%-on szignifikáns,

* 10%-on szignifikáns.

Forrás: IMDB-adatok alapján saját számítás és szerkesztés.